

Flickor och pojkar på institution

– ett könsperspektiv på vården av ungdomar

Mats Hilde
Docent
Socialhögskolan
Lunds universitet

Ingrid Claezon
Docent
Enheten för socialt arbete
Malmö högskola

/LOGGA/

Förord

I denna rapport belyser författarna Ingrid Claezon och Mats Hilde hur kön presenteras och reproduceras inom två ungdomsinstitutioner. Deras tillvägagångssätt har varit att intervjua personal vid en flick- respektive pojkinstitution för att komma bakom det vi ofta betraktar som naturligt. Det är en intressant läsning och författarna återkommer ofta till vikten av att ha ett könsperspektiv i vården av unga. Resultaten pekar på en mycket traditionell könsbild av pojkar och flickor vilket påverkar den vård/pedagogik som de unga utsätts för. Det är djupt förankrade könsstereotyper som också Kjersti Ericsson (se referenslista) i sin forskning kunde finna i akter och journaler över omhändertagna flickor på 1950-talet i Norge. Både då och idag skall flickors kroppar och sexualitet stävjas, klädsel, uppförande och ”rätt” förhållningssätt skall förmedlas. Kroppen för pojkarna handlar däremot inte om sexualitet utan om aggression, den utagerande pojken (förut kriminaliserad – nu bokstavsdiagnosticerad) skall också den normaliseras till det personalen uppfattar som den goda normen.

I Ingrid Claezons och Mats Hildes studie framkommer också hur könstereotyper styr behandlarnas olika roller samt familjarbetet. Personalen förhåller sig på olika sätt gentemot mödrar respektive fäder. Den kulturella metaforen *den goda modern* påverkar tolkningar av föräldrarna. Den ”dåliga” modern är en svikare emedan den ”dåliga” fadern är frånvarande. De frånvarande fäderna används också som en förklaringsmodell till de ungas problem vilket också härrör ur en stereotyp kulturell bild om den *lyckliga (heterosexuella) familjen*. Det är sällan man disku-

terar att den närvarande fadern kanske är upphov till en del av vissa ungdomars problem. Det är inte bara samhällsstruktur och institutioner som är könshierarkiskt uppbyggda, många familjer är det och inte sällan med våldsinslag för de barn och unga som hamnar inom socialtjänster. Den familjebehandling som sker på institutionerna beskrivs som systemteoretisk och med en sådan ideologi blir det av stor vikt att förstå könade maktaspekter i familjerna. Familjearbetet är något som personalen beskriver som positivt och på en av institutionerna har detta arbete reducerats på grund av ett flertal omorganisationer. Vi lever i omorganisationernas tidevarv och ibland kan det verka som att omorganisationen i sig är målet och inte syftet till en förbättrad arbetsorganisering.

Båda institutionerna försöker att arbeta utifrån det som är positivt och fungerar bra hos den unge och dess familj, personalen strävar att komma bort från den traditionella problemorienteringen som socialtjänsten varit/är belastad av. I själva behandlingsarbetet utkristalliseras dock könsstereotypiska förhållningssätt bland personalen. Kvinnorna beskrivs som mer sensitiva och får ta hand om de känsliga teman eller samtal som kan föras medan männen beskrivs som de rationella som upprätthåller institutionens regler. Könsbilder av de unga samt av män och kvinnor som behandlare på institutionen reproducerar både relationer, synsätt samt organiseringen av arbetet. Mannen som norm påverkar både de kollegiala relationerna och bilden av de unga. Flickan jämförs med den uppfattade normala, ”raka” pojken och blir till en avvikare som av en del uppfattas som besvärligare att arbeta med.

Denna studie är ett välkommet bidrag dels på grund av dess könsperspektiv men också med anledning av att den påtalar den brist på forskning och uppföljningar/utvärderingar som finns av våra ungdomsinstitutioner. Behandlingsarbetet kan mer beskrivas som erfarenhetsbaserat än grundat på en beprövad behandlingsteori/ideologi och/eller behandlingsmetoder. Flera av personalen eftersöker också utbildningsinsatser för att förbättra vården av de unga.

Fokus i detta arbete har legat på könsperspektivet men författarna påpekar att andra viktiga aspekter i vården är en

förståelse för etnicitet, klass, sexualitet och andra kategoriseringar av betydelse för mänskliga relationer och för förmågan att skapa konstruktiva förändringar.

Malmö i september 2005

Ingela Kolfjord
fil.dr., rättssociologi
lektor i socialt arbete vid Malmö högskola

Författarnas förord

Det här är en del av våra reflektioner och diskussioner kring könsperspektivet i institutionsbehandlingen av flickor och pojkar. Vi har fått ta del av behandlarnas tankar kring kön och behandlingsarbetet och vi har fört många samtal med varandra utifrån intervjumaterialet samtidigt som vi följt samhällsdebatten kring institutionsvård av unga. Den här rapporten ska ses som ett inledande samtal om könets betydelse när det gäller flickor och pojkar på institution och kvinnliga och manliga behandlares möte med de unga. Det är en könad praktik som vi studerat och som ofta överraskat oss med stereotypa föreställningar om kön – men vi vill också betona att det är oerhört engagerade behandlare som vi mött och som lägger ner mycket möda för att ge sina elever, flickorna och pojkarna, en god grund att stå på.

Vi har blivit övertygade om att den könade praktiken behöver lyftas fram och granskas för att kunna vidareutvecklas i en riktning där kön och makt är i centrum för arbetet. Könsmaktsförhållanden villkorar konsekvenser för såväl de placerade flickorna och pojkarna som behandlarna, vilket ofta förbises i de normer som styr det praktiska arbetet. I den här rapporten har vi belyst en del frågeställningar kring kön som vi funnit av betydelse för institutionsarbetet med flickor respektive pojkar.

Vi vill tacka för all hjälp som vi fått i vårt arbete. Tack till föreståndarna och alla behandlarna på de två institutionerna. Ni har varit mycket tillmötesgående och delat med er av era erfarenheter på ett generöst och vänligt sätt. Ni har också lärt oss mycket om det komplexa – och ibland komplicerade – institutionsarbetet. Vi har uppskattat mötena med er och alltid känt oss välkomna till era respektive institutioner. Varmt tack!

Många tack också till Allmänna barnhuset som finansierat den här studien och som alltid visat stort intresse för vårt arbete. Vi konstaterar med glädje att Allmänna barnhuset framöver kommer att satsa på bland annat forskning och utveckling som har ett genusperspektiv.

Malmö i september 2005

Mats Hilde
Docent i socialt arbete
Socialhögskolan
Lunds universitet

Ingrid Claezon
Docent i socialt arbete
Enheten för socialt arbete/HS
Malmö högskola

Innehåll

Kapitel 1. Inledning	11
Kapitel 2. Teoretiska utgångspunkter – behandling, normalitet och kön	15
Begrepp om manligt och kvinnligt: Genus eller kön?	15
Behandlarnas föreställningar om olika ungdomsproblem	16
Kultur, organisation och normalitet	19
Kapitel 3. Kön, arbetsdelning och organisation	25
Känslomässiga kvinnor och starka män	25
Kapitel 4. Föreställningar om ungdomarnas kön och sexualitet	35
Killar är arga och raka medan tjejer är ledsna och inåtvända	35
De pubertala pojkarna och de flirtande flickorna	42
Kapitel 5. Representationen av flickors och pojkars problem och förändringsbehov	49
Moralisk fostran och disciplinering	50
Kategorisering i relation till kön och diskurser	51
Flickorna	51
Pojkarna	54
Sociala handlingsmönster	56
Behandlingen	57
Skolan – ett prioriterat behandlingsområde	62
Sammanfattningsvis	65
Kapitel 6. Familjearbete, kön och etnicitet	67
Arbetet med föräldraskapet	67
Ifrågasatta föräldraroller	68
Skiftande föräldraroller och gränssättning	69
Familjearbete med mammor och pappor	71

Etnicitet – värderingar.....	74
Sammanfattningsvis.....	77
Kapitel 7. Vård, behandling eller fostran?.....	79
Arbetet på ungdomsinstitution.....	79
Problemlösning eller befrämja återhämtningsförmåga.....	81
Resilience, salutogent förhållningssätt och coping.....	81
Lösningfokuserad terapi.....	83
Att möta ungdomar ”med problem”.....	84
Riskfaktorer och skyddande faktorer.....	85
Möjligheter och hopp.....	87
Sammanfattningsvis.....	90
Kapitel 8. Avslutande kommentar.....	91
Källförteckning.....	97
Bilaga Metod och urval.....	103

Kapitel 1. Inledning

Behandlingen av barn och unga på institution är ett angeläget forskningsområde som reser många olika frågor, inte minst frågor om behandlingens resultat. Institutionsvården av ungdomar har ibland kritiserats för att den ger ett mycket magert resultat (se Levin, 1998). Men i vår undersökning är det inte behandlingens effektivitet som står i centrum utan det som sker inne på institutionen såsom behandlarna upplever det. Vi har valt att undersöka två olika ungdomsinstitutioner, en för flickor och en för pojkar. Skälet till detta är att vi vill studera hur föreställningar om manligt och kvinnligt påverkar såväl organisationen av behandlingsarbetet som behandlarnas uppfattningar och beskrivningar av ungdomarnas problem och förändringsbehov. Vi menar att könsperspektivet alltför sällan används i studier av barn och ungdomar på institution och hoppas att vår studie kan bidra till att kasta ljus över könets betydelse inom institutionsvården. Behandlingsarbetet innefattar både behandlare, ungdomar och deras anhöriga men i vår studie har vi valt att enbart studera behandlarna och deras föreställningar om det egna behandlingsarbetet.

Vi menar att studiet av professionella yrkeskulturer är ett viktigt forskningsfält, inte minst mot bakgrund av den makt som behandlarna har över sina klienter. Ett ytterligare skäl är det som Pearson (1975) tar upp, nämligen att yrkets gemensamma föreställningar och antaganden sällan artikuleras även om den ibland närmar sig det vi kallar för en världsbild. Författaren menar att det professionella ögat inte ser det tillrättaliggande av världen som det professionella seendet för med sig. Det kan till och med vara så, menar författaren, att den professionella blicken tappar bort poängen med att granska den egna verksamheten. Detta kan hänga samman med att en av kulturens funktioner är att undanröja besvärande undersökningar genom att tillhandahålla

praktiska instruktioner och recept för hur olika problem och situationer skall hanteras.

Denna rapport är resultatet av ett forskningsarbete som även det utförts mot bakgrund av en särskild kultur och specifika föreställningar om forskningsföremålet och olika forskningsmetoder för insamling av data. En viktig utgångspunkt för den samhällsvetenskapliga forskningen är det kritiska tänkandet. Detta har genomsyrat vårt forskningsarbete och rapporten skall därför läsas som just en kritisk granskning av behandlingsarbetet med unga på institution. I våra intervjuer och analyser av dessa har vi även tagit avstamp i särskilda perspektiv och teoretiska tolkningsramar. Det makt- och könsperspektiv som ligger till grund för vårt tänkande har naturligtvis präglat våra tolkningar av behandlarnas berättelser om behandlingsarbetet. Vi är samtidigt medvetna om att det vid sidan om vårt forskningsperspektiv även finns andra sätt att se på behandlingsarbete med unga.

Syftet med studien är att studera hur kvinnliga och manliga behandlare vid institutioner för ungdomsvård beskriver sitt arbete med flickor respektive pojkar. Detta övergripande syfte har sedan brutits ner i en rad frågeställningar som utgår från ett könsperspektiv. Hur beskriver kvinnliga respektive manliga behandlare de problem som flickor respektive pojkar uppvisar, hur ser man på flickors och pojkars sätt att fungera i behandlingssituationen, bemöter de kvinnliga respektive de manliga behandlarna flickorna och pojkarna på olika sätt – detta är exempel på frågor som vi sökt svar på. Andra teman i intervjuerna har varit förekomsten av skyddande faktorer hos ungdomarna och deras familjer och vi har även samtalat kring målet med behandlingsarbetet och vården. Under intervjuerna har flera följdfrågor och andra beskrivningar av arbetet framkommit vilket framgår av den följande redovisningen.

Rapportens uppläggning

För de som är intresserade av att ta del av de tankegångar som präglat både insamlingen och analysen av våra intervjuer hänvisar vi till kapitel 2 i rapporten, där studiens perspektiv och

begrepp presenteras. Det är ett kapitel där vi redovisar vår teoretiska utgångspunkt med referenser till tidigare studier inom ämnesområdet och det tjänar även som en vägvisare till de resonemang som vi för utifrån det empiriska materialet. Det metodologiska perspektivet med resonemang kring datainsamling och analys av intervjuer presenteras i en bilaga sist i rapporten. I de övriga kapitlen är det resultatet av våra intervjuanalyser som står i centrum. Vi har valt att använda oss av citat hämtade från de olika intervjuerna och varva dessa med egna kommentarer och resonemang.

I kapitel 3 beskrivs de olika roller som kvinnor och män tilldelas i behandlingsarbetet och hur föreställningar om manlighet och kvinnlighet påverkar organiseringen av behandlingsarbetet. Behandlarnas könade föreställningar påverkar emellertid inte bara sättet på vilket behandlingsarbetet organiseras, de färgar även synen på flickorna och pojkarna. I kapitel 4 redogör vi för hur behandlarnas könade föreställningsvärld påverkar deras uppfattningar om vad som utmärker flickors och pojkars könsidentitet samt deras beskrivningar av skillnaden mellan flickors och pojkars sätt att fungera i behandlingen. I kapitel 5 visar vi på hur samma könade föreställningsvärld även genomsyrar sättet att förstå och tala om flickors och pojkars problem och förändringsbehov. I berättelserna om ungdomarnas familjer och familjearbetet på institutionen är det inte bara behandlarnas föreställningar om kön som används som resurs, här spelar även ungdomarnas etniska tillhörighet en viktig roll. I kapitel 6 tar vi upp behandlarnas beskrivningar av familjearbetet och hur det konstrueras mot bakgrund av föreställningar om både kön och etnicitet. I kapitel 7 diskuteras slutligen frågan om behandlingsarbetet med unga på institution och dess inriktning – är det behandling, vård eller (moralisk) fostran som är den huvudsakliga uppgiften? Vem beslutar om de rådande normerna och finns det plats för ungdomarnas och deras familjers delaktighet i behandlingsarbetet? Detta är frågor som också ryms inom det här kapitlet. Kapitel 8 utgörs av en avslutande kommentar där vi i korthet summerar våra reflektioner och konstaterar att det är en grannliga arbetsuppgift som behandlarna står inför i sitt arbete med flickor och pojkar på institution samtidigt som vi vill

lyfta fram ett könsteoretiskt perspektiv på institutionsvården och uppmärksamma den utvecklingspotential som finns i detta. Till gagn för såväl flickor och pojkar som kvinnliga och manliga behandlare.

Kapitel 2. Teoretiska utgångspunkter – behandling, normalitet och kön

Begrepp om manligt och kvinnligt: Genus eller kön?

De institutioner vi har undersökt arbetar med ungdomar som omgivningen uppfattar som vi har valt att använda begreppet kön för att beteckna de sociala processer som bidrar till skapandet av olika sorters skillnader mellan kvinnor och män. Därmed valde vi bort ett annat vanligt förekommande begrepp i detta sammanhang, nämligen genus. Hirdman (2003, s. 15) befarar emellertid att användningen av begreppet kön "cementerar 'könets' gammalmodiga betydelser och därmed de facto underordningen". Å andra sidan riskerar vi med användningen av begreppet genus att uppfatta kroppen och det kroppsliga som naturligt och opåverkat av sociala och kulturella processer. I likhet med Butler (1999) utgår vi istället från antagandet att både det sociala jaget och kroppen är sociala konstruktioner. I boken "Gender Trouble" påpekar författaren att kroppen inte kan existera utanför de kulturella betydelser som omger den. Därför kan den inte heller behandlas som en objektiv anatomisk verklighet.

Föreställningar om kön och vad som är manligt respektive kvinnligt har långa traditioner. Av alla de enkla motsatspar som finns så är den mellan manligt och kvinnligt särskilt angelägen eftersom den angår och upptar alla på ett eller annat sätt. Vi delar Magnussons (2000) utgångspunkt att könsinnebörder är föränderliga och att de varierar inte bara över tid utan även mellan olika sociala sammanhang, samt att de möjliggörs eller begränsas av särskilda institutionaliserade praktiker. Vid sidan om skillnader i könsbetydelser finns det även variation i intensitet, menar författaren. Den betydelse som könet tillmäts kan

således variera från en situation till en annan och överskuggas av andra sociala förhållanden.

Men hur ska vi då förstå skapandet av kvinnliga och manliga identiteter? Konstruktionen av könade identiteter är, menar Butler (1999), resultatet av praktiker som har normativa föreställningar om både identitet och sexualitet. I det sammanhanget pekar författaren på att heterosexualiteten är den norm som styr konstruktionen av kön. Den uppsättning kulturella normer som gör könsidentiteten begriplig föreskriver också att de identiteter som faller utanför den heterosexuella normativiteten inte kan existera. Sexualitet är med andra ord en grundläggande ingrediens i konstruktionen av könsidentitet och könsinnebörder.

Med hjälp av begreppet kön, som ur vårt perspektiv omfattar både kropp, sexualitet och identitet, blir det möjligt att reflektera över hur kropp och sexualitet kopplas samman med olika identiteter hos såväl behandlare som intagna inom ungdomsvården. Det blir också avgörande för var de placeras in i ett socialt bestämt över- och underordningsschema. Sexualiteten är viktig att lyfta fram i det här sammanhanget eftersom den utgör en grundläggande komponent i skapandet av olika könsskillnader, könsinnebörder och könshierarkier. Men det rör sig inte om vilken sexualitet som helst. Butler menar att kroppar, sexualiteter och könsidentiteter artikuleras och produceras inom ramen för en heterosexuell norm.

Behandlarnas föreställningar om olika ungdomsproblem

De institutioner vi har undersökt arbetar med ungdomar som omgivningen uppfattar som annorlunda i någon mening och i behov av särskilda stöd- och hjälpinsatser. Men behandlarnas beskrivningar av ungdomarnas problem sker inte mot bakgrund av naturliga och självklara gränsdragningar mellan normala och problematiska beteenden. En viktig utgångspunkt för vår analys är snarare att beskrivningarna av ungdomarnas problem görs mot bakgrund av bland annat olika sociokulturella förhållanden och utgör i den meningen sociala konstruktioner, där flickor och

pojkar tillskrivs och identifieras via föreställningar om kön och speciella egenskaper. Vi tar avstamp i Blumers (1971) idé om att sociala problem växer fram ur en kollektiv definitionsprocess, men med det tillägget att sociala problem är könsbestämda. Detta gäller åtminstone för de ungdomsproblem som vi har studerat.

Sunesson (1992) visar i sitt resonemang om olika ungdomsproblems uppgång och fall att dessa utgör sociala konstruktioner. Författaren åskådliggör med hjälp av raggjarproblemet på 1960-talet hur flickornas problem i första hand definierades i sexuella termer. De flickor som i början och mitten av 1960-talet var omhändertagna för samhällsvård satt där på grund av "sexuella oarter och utespring". Men den sexuella vanarten kulminerar som vanartsfaktor 1962 och några år senare blir vagabondering och arbetsovilja det överlägset vanligaste motivet till institutionsplacering av flickor, med narkotikamissbruk som det näst mest vanliga motivet.

Kriterier som sexuell vanart och vagabondering används emellertid nästan aldrig om pojkar. I deras fall domineras problembilden oftare av den kriminella handlingen. Den här typen av könsskillnader i klassificeringen av ungdomsproblem finner vi i både svenska och utländska studier, menar Andersson (1997). Men när vi studerar de sociala bakgrundsfaktorerna upphör skillnaderna mellan flickor och pojkar, fortsätter författaren. Institutionsplacerade flickor och pojkar har nämligen en liknande social bakgrund som består av splittrade hem, skolk och tidiga samhällsingripanden.

Men hur kommer det sig då att bara flickors problem formuleras i termer av omoral på 1950- och 1960-talet? En rimlig förklaring är att flickors och pojkars handlingar uppfattas och bedöms mot bakgrund av olika könsbestämda normer. Andersson (1997) refererar till en studie av amerikanska reformskolor i början av 1900-talet som talar om sexuell renhet och hörsamhet mot familjen som centrala normer i flickors fostran. Vissa forskare talar om att det finns specifika förväntningar på att kvinnor skall vara goda mödrar och moralens väktare, normer som i sin tur bidrar till att kvinnors och mäns handlingar uppfattas och bedöms på olika sätt (Ettore, 1992; Lander, 2003).

I sin forskning kring narkotikamissbrukande kvinnors livsvillkor använder Lander begreppet normativ femininitet för att understryka att kvinnligheten är socialt konstruerad och bygger på föreställningar om kvinnors sexualitet och om hur goda och anständiga kvinnor bör handla. Den sociala kontrollen av den missbrukande kvinnan, skriver författaren, utspelar sig i spänningsfältet mellan föreställningarna om den goda modern och den lösaktiga kvinnan.

Vi menar att de problembilder som vidhäftas olika problemgrupper genomsyras av kulturellt betingade föreställningar som förändras i takt med samhällsutvecklingen. Enligt Sunesson (1992) ersätter narkotikamissbruket den sexuella vanarten som samhällsproblem på 1960-talet. Detta bekräftas bland annat av Levins (1998) registerundersökning på Råby ungdomshem, där missbruk är den vanligaste inskrivningsorsaken för flickor medan det för pojkarnas del handlar om egendomsbrott i kombination med missbruk. Sunesson (1992) menar att vi kan tolka de förändrade problembeskrivningarna som nya sätt för institutionerna att skapa legitimitet kring sitt arbete. Men det pekar även på institutionernas strävan att vara i fas med det omgivande samhällets utveckling, menar vi.

Ungdomsvårdens ändrade sätt att beskriva ungdomsproblemen på skapar inte enbart legitimitet kring den egna verksamheten, det är också ett exempel på en social differentiering av ungdomsvården som enligt Swärd (2003) skett under 1900-talet. Man har vid intagningarna på ungdomsvårdsskolorna i allt högre utsträckning kommit att sortera ungdomar efter kön, ålder, intellektuell utveckling, social belastning och psykiska symptom. Detta har bland annat fört med sig en utvidgning av de problemdefinitioner som används för att legitimera olika typer av interventioner. Andersson (1997) och Levin (1998) menar också att det sker en fortskridande differentiering och specialisering av vården, där ungdomar klassificeras med hjälp av olika sociala och psykiatriska klassifikationsinstrument. Levin tar bland annat upp diagnosen ADHD som exempel på hur psykiatriska diagnoser och en medicinsk tankefigur ”trängt in i den sociala verksamheten och i socialarbetarnas sätt att tänka och betrakta sin omvärld” (s. 95). Han menar att ungdomar som begår brott i allt

högre utsträckning kommit att betraktas som personer med beteendestörningar eller som psykiskt störda. Men trots de alltmör förfinade diagnoserna saknas det adekvat behandling för de diagnostiserade bristerna, konkluderar Levin.

Användningen av en psykiatrisk tankeram i beskrivningen av ungdomar på institution bekräftas i Anderssons (1997) studie av en flickinstitution. Författaren menar att sättet på vilket flickornas problem definieras i mångt och mycket lutar sig mot en psykopatologisk diskurs. Med hjälp av denna tankeram skapas olika bilder av flickornas problem som kan handla om självdestruktivitet, pendlande mellan depression och utagerande eller känslomässig, moralisk eller kognitiv förvirring. Andersson menar vidare att flickornas problem ofta upplevs som svårare att behandla än pojknas och att de är mer krävande. Men konstruktionen av flickorna och deras problem bygger inte enbart på psykopatologisk diskurs. Andersson talar också om "den manliga grammatiken" som en annan viktig tankeram. Med det menar hon att manliga värden och förhållningssätt etableras som norm i organisationen och används som underlag för olika könade beskrivningar.

Kultur, organisation och normalitet

Tanken att kön genomsyrar det sociala livet är en viktig byggsten i vårt forskningsperspektiv. Vi ansluter oss till Acker (1992) och hennes uppfattning att samhällets olika organisationer och institutioner ordnas i relation till genus och att genus därmed genomsyrar de processer, praktiker, föreställningar, ideologier och den maktfördelning som existerar inom det sociala livets olika sfärer. Författarinnan beskriver hur organisationer könas i fem olika samspelande processer. Dessa innefattar bland annat en könad arbetsdelning där kvinnor och män tilldelas olika arbetsuppgifter och makt beroende på deras könstillhörighet, produktion av symboler och föreställningar som förstärker skillnader mellan könen samt skapande av olika sociala könsidentiteter.

De könade föreställningar som genomsyrar organisationens praktiker, organiseringen av arbetet och olika ideologier är en del

av organisationens kultur. Men kulturen i en organisation är utan tvekan något som är svårfångat inte minst beroende på att den tillhör en föreställningsvärld vi ofta tar för given och uppfattar som självklar och naturlig. Kultur är samtidigt ett ganska vagt begrepp men syftar oftast på de föreställningar som ligger till grund för sättet att tolka och förstå olika handlingar och föremål. Pettigrew (1983) talar om kultur som ett offentligt och kollektivt accepterat meningssystem som fungerar för en given grupp vid en given tid. En snarlik definition tillhandahålls av Frost (i Alvesson och Billing, 1997, s. 103) som ser kulturen som ett system av symboler – ritualer, myter, berättelser och legender – som gruppen själv formar och som styr medlemmarnas tolkningar av händelser, erfarenheter och idéer.

Alvesson och Billing (1997, s. 104) utgår också från antagandet om kulturen som ett gemensamt meningssystem och menar att begreppet riktar vår uppmärksamhet mot (1) det gruppen har gemensamt, (2) särskilt deras idéer och föreställningar och olika handlingars och föremåls symboliska betydelser. Och sist men inte minst (3) lyfter begreppet fram de icke-rationella, värdeladdade och känslomässiga aspekterna av det sociala livet som inte sällan tillhör en omedveten dimension. Författarna understryker också att förståelsen av en kultur och olika kulturella betydelser går via tolkningar som frilägger fenomenets djupare liggande innebörder. Det som blir synligt i ett särskilt språkbruk, olika handlingsmönster och bruksföremål skall alltså inte uppfattas bokstavligt utan göras till föremål för ett djuplodande tolkningsarbete.

När vi studerar organisationer ur ett könsperspektiv bör vi göra det utifrån antagandet att kön är en fundamental kategori i organisationens liv, menar Alvesson och Billing. Det är fel att bara importera kategorin kön och tillämpa den på arbetsplatsen eftersom kön produceras i och genom själva arbetet. I likhet med Acker (1992) menar Alvesson och Billing (1997) att kulturen på arbetsplatsen består av olika föreställningar om manligt och kvinnligt som bidrar till formandet av könade identiteter och en specifik könsarbetsdelning. Alvesson och Billing menar också att föreställningar om kön ofta delas av grupper utanför det egna yrket eller den egna organisationen. De nämner bland annat att

sådana föreställningar som kopplar samman kvinnor med underordning, familjeliv och sexualitet är en integrerad del av den västerländska kulturen och kan t.ex. förklara varför kvinnor innehar vissa typer av servicejobb.

I likhet med författarna ovan menar vi att könsbundna föreställningar och dess inverkan på praktiken är en viktig aspekt av organisationens sociala liv. Om vi tar utgångspunkt i dessa kan vi skapa en större förståelse för sättet på vilket behandlingsarbetet utförs vid olika ungdomsinstitutioner. Tyler och Hancock (2001) använder sig av begreppet "organisationskroppar" för att beskriva det faktum att organisationens medlemmar är bärare och förmedlare av en särskild kultur. Uttryckt på ett annat sätt: organisationsmedlemmarnas kroppar förvandlas till en plats för produktion och vidmakthållande av organisationens föreställningsvärld. Men i praktiken refererar begreppet organisationskroppar till den egna manipulationen och presentationen av kroppen, som är en nödvändighet för att medlemmarna ska kunna förkroppsliga organisationens föreställningsvärld och därmed kvalificera sig som kompetenta behandlare.

Vi menar att kroppen spelar en central roll i det sociala behandlingsarbetet. Den är först och främst ett viktigt hjälpmedel i det konkreta klientarbetet i kraft av särskilda förmågor och kompetenser som krävs i det dagliga arbetet. Det kan röra sig om olika slags arbete: i köket, i trädgården, fritidsaktiviteter. Men även de känslor som skapas eller framkallas i olika behandlingssituationer tillhör det kroppsliga området. Hochschild (1979) menar att även känslor följer bestämda sociala spelregler. Hon menar att det finns "känslonormer" som styr våra känsloupplevelser och som ofta används för att samordna våra känslor med den situation vi befinner oss i. Författarinnan kallar detta moment av känslostyrning för "känslorarbete" och menar att styrningen av de egna känslorna även kan handla om att hålla tillbaka vissa känslor. Vidare är känslorarbete inte begränsat till det arbete individen utför på sig själv utan gäller i lika hög grad den ömsesidiga känslöpåverkan som utspelar sig mellan olika personer.

Det sociala behandlingsarbete som ungdomarna i vår undersökning är föremål för utspelas inom ramen för det Hasenfeld

(1983) kallar för människobehandlande organisationer. Begreppet syftar på organisationens arbete med att sortera, kategorisera, hjälpa och forma de människor som organisationen arbetar med. En central aspekt av de människobehandlande organisationerna verksamhet är, menar Holstein och Gubrium (2000), att inrätta subjeksformer som står i överensstämmelse med lokala angelägenheter och redan kända erfarenhetsbaserade teman. I den här typen av organisationer skapas olika situationer och tillfällen där skilda synsätt på människorna/subjekten och därmed föreställningar om vad som är relevant i livet och varför det utvecklats i en viss riktning. Den här aspekten av organisationens verksamhet har vi valt kalla för normalisering.

Den normalisering eller strävan efter normalisering som genomsyrar ungdomsinstitutionen sker alltid mot bakgrund av en särskild normativitet. Men normativiteten handlar inte enbart om förhållandet mellan normalt och avvikande beteende. Den gäller även synen på vad som kännetecknar klientens moraliska karaktär, dvs. vad som uppfattas som rätt och fel, ont och gott, eftersträvansvärt och förkastligt. Socialt (behandlings)arbete är ur det här perspektivet inte fristående från moraliska föreställningar utan bygger snarare på ett specifikt etos. Denna moraliska föreställningsvärld utnyttjas, menar vi, som en resurs i konstruktionen av både klienternas problem och identitet. Institutionsbehandlingen av ungdomar utspelar sig i den meningen inte i ett socialt vakuum utan äger rum i ett spänningsfält mellan olika föreställningar om de ungas problem och förändringsbehov, där det sunda förnuftets kunskaper blandas med mer specialiserade kunskaper.

Den moraliska konstruktionen av klienten bidrar, enligt Holstein & Gubrium (2000), inte enbart till att summera vad socialarbetaren vet om klienten i organisatoriskt relevanta termer, utan pekar även ut vilken typ av behandling som klienten bör få av organisationen. Den självdestruktiva flickan bör få psykologisk eller psykiatrisk hjälp medan den kriminella missbrukaren bör lämna missbruket bakom sig och leva ett konstruktivt och laglydigt liv. Den sortens typifieringar av klientens problem representerar organisatoriskt inramade sätt att förstå en persons innersta natur i termer av hans eller hennes relation till

organisationen och dess ändamål, menar Holstein. När typifieringarna beskriver uppfattningar om typiskt manliga och kvinnliga egenskaper och problem, som i det här fallet, talar man om könsspecifika typifieringar (se Kullberg, 2000).

En central aspekt av behandlingsarbetet vid de institutioner vi har studerat är att presentera subjektformer eller moraliska karaktärer som är avpassade för flickor och pojkar. Dessa subjektformer eller karaktärer färgas emellertid alltid av en rad olika sociala faktorer. Man kan säga att identiteterna skapas inom ramen för olika sociala kontexter och mot bakgrund av faktorer som t.ex. kön, klass och etnicitet. I den här studien har vi särskilt intresserat oss för hur såväl ungdomarnas identiteter som deras sociala problem färgas av deras könstillhörighet.

Den normalisering som ungdomarna är föremål för är också ett exempel på hur makten flödar mellan behandlaren och klienten. I vår syn på makt ansluter vi oss till Foucaults (1980) uppfattning som säger att makt är något som finns i relationer mellan människor. Den finns alltså inte i första hand i någon tinglik eller absolut form utan existerar i en väv av olika mer eller mindre samordnade relationer. En viktig och central aspekt av makten och maktutövningen är att den är produktiv, menar författaren. Den utgör ett produktivt nätverk som genomkorsar hela det sociala samhället. Makten producerar både ting, kunskapsformer, diskurser och njutning.

I Foucaults analyser av makten är det kroppen som ställs i fokus. Han beskriver bland annat i boken "Discipline and Punish" (1979) hur kroppen är indragen i ett politiskt fält och att maktrelationerna har den i sitt grepp: de präglar den, tränar den, investerar i den, tvingar den att utföra uppgifter och ceremonier och att utstråla vissa tecken. Maktens politiska investering i kroppen innebär att den görs foglig och produktiv och användbar i både ett politiskt och ekonomiskt hänseende. I Swärds (1993) studie av barnavårdens och ungdomsproblemens utveckling i Sverige under 1900-talet sätts detta perspektiv i fokus genom författarens beskrivning av uppfostringsanstalterna som platser där människokraften formas och anpassas efter det industriella systemet. Barnavårdsnämnden framställs av författaren som en institution vars arbete gick ut på att kontrollera

och förhindra tiggeri och asocialitet samt att skapa skötsamma arbetare.

En viktig aspekt av det arbete som utförs inom ramen för det sociala arbetet med barn och unga kan beskrivas med hjälp av begreppen sortering och normalisering. Ohrlander (i Ericsson, 1997) beskriver hur begrepp som sortering, effektivitet och vetenskaplighet kom att sätta sin prägel på barnavården i Sverige under 1920-talet. Sorteringstanken innehåller två olika men besläktade sidor: den handlar både om att skydda de bättre barnen från de dåliga samt att utveckla metoder för en mer effektiv behandling. De barn som var minst missanpassade placerades i fosterhem, medan de svårhanterliga och vanartade skickades till skyddshem och uppfostringsanstalter. Författarinnan menar att sorterings- och klassificeringsidén blev en överordnad pedagogisk princip för institutionernas arbete med barnen. När barnet väl placerats på institutionen väntade de gamla vanliga uppfostringsmetoderna med morgonbön, arbetspedagogik och tukt.

Medan sorteringsbegreppet lyfter fram den funktion som institutioner för barn och unga fyller inom ramen för ett nätverk av olika samhällsinstitutioner, belyser normaliseringsbegreppet den process som syftar till att återföra personen till etablerade och accepterade identiteter och livsstilar. Förändringsarbetet sker alltid inom ramen för en organisatorisk vokabulär eller ett kunskapsförråd som beskriver olika kategorier av problem och åtgärder (Hilte, 2000). Det betyder emellertid inte att det som sker i behandlingsarbetet helt och fullt ryms inom detta kunskapsförråd. Behandlingsretoriken kan också, som Ericsson (1997) visat i sin undersökning av ett norskt skolhem för flickor, vara en tunn ideologisk hinna som lagts utanpå en gammal och moralisk uppfostringspraktik. Beskrivningen av behandlingsarbetet används i det senare fallet snarare för att legitimera verksamheten än som vägledande principer och metoder för det sociala arbetet. Detta kan i sin tur leda till att institutionsplaceringen snarare skapar än löser problem för klienten, med tanke på att behandlingen av klienterna inte enbart leder till en klassificering av klientens problem och förslag om olika åtgärder utan påverkar samtidigt klientens självvärderingssystem (Lipsky, 1980).

Kapitel 3. Kön, arbetsdelning och organisation

Kön är en fundamental kategori i socialt liv. Det tar sig bland annat uttryck i att samhällets olika institutioner organiseras i relation till kön, så även människobehandlande organisationer. Vi har i analysen av intervjuerna funnit att det bland behandlarna finns gemensamma föreställningar om vad det betyder att vara kvinna eller man i socialt behandlingsarbete. Dessa föreställningar, som ingår i en mer eller mindre medvetandegjord vardagskunskap, bidrar till att skapa och vidmakthålla en könad arbetsdelning i det dagliga behandlingsarbetet. Men vilka föreställningar om kvinnligt och manligt ligger förborgade i behandlingskulturen och hur tar de sig uttryck i behandlarnas presentation av sig själva och det konkreta behandlingsarbetet?

Känslomässiga kvinnor och starka män

I de intervjuer vi gjort på flick- och pojkinstitutionen presenteras de kvinnliga behandlarna som känslomässiga personer medan männen framställs som upprätthållare av ordningen och institutionens regler. Man kan säga att kvinnorna representerar ett omsorgstänkande medan männen förkroppsligar ett institutionellt förnuft. Men vad betyder det att vara känslomässig i just detta sammanhang? Av intervjuerna att döma ges de kvinnliga emotionerna två slags innebörder:

- Kvinnor är känsligare och mer sårbara än männen i kontakten med ungdomarna.
- De anses också vara bättre lämpade än männen att trösta och ta hand om känslor som bland annat handlar om känslomässig närhet och sexualitet. Det betyder naturligtvis inte att männen saknar emotioner utan att behandlings-

arbetets känslomässiga innehåll ofta faller på de kvinnliga behandlarnas lott.

När behandlarna talar om de kvinnliga behandlarna ur ett känsloperspektiv så pekar de bland annat på deras känslighet och sårbarhet i behandlingsarbetet. Detta tar sig bland annat uttryck i att de oftare faller offer för ungdomarnas negativa känslomässiga reaktioner och att de reagerar känslomässigt på ungdomarnas uttalanden och handlingar och genom att t.ex. bli ledsna. I en av intervjuerna berättar en kvinnlig behandlare hur den kvinnliga personalen reagerar med sårade känslor när de mobbas av pojkarna:

IP: Jag kan se en skillnad när det gäller att...jag tycker att någon av våra pojkar kan mobba väldigt mycket ibland och vara riktigt elak mot personalen. Jag tycker tjejerna som jobbar här dom är faktiskt modigare när det gäller att säga – När du säger så blir jag ledsen. Så kan du inte säga, jag blir jätteledsen när du säger så till mig. Jag tycker att många av dom som jobbar, alltså dom som är kvinnor och tjejer, är tuffa när det gäller att våga säga detta än männen som jobbar här.

I: Vad skulle dom ha sagt?

IP: Dom kanske klipper av mer, kan jag tänka mig.

Den kvinnliga behandlaren konstaterar i citatet ovan att kvinnor och män skiljer sig åt i sättet att hantera ungdomarnas mobbning. Kvinnorna vågar visa sin känslighet och sårbarhet medan männen ofta reagerar på ett mer rationellt sätt genom att tillrättvisa och sätta gränser för pojkarnas handlingar. Kvinnornas sårbarhet är tecken på mod, menar behandlaren. Vi gör däremot en annan tolkning av att kvinnor och män tilldelas olika roller i behandlingsarbetet. Kvinnliga och manliga behandlare tilldelas olika arbetsuppgifter inom ramen för en könad arbetsdelning. Denna bygger i det här fallet på mycket traditionella och stereotypa föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt. I citatet ovan framställs kvinnorna som passiva och sårbara offer för elevernas mobbning, medan männen beskrivs som aktiva och förnuftiga. Behandlarnas kroppar förvandlas i det här sammanhanget till en plats för produktionen och vidmakthållandet

av de traditionella könsroller som genomsyrar den lokala behandlingskulturen.

Även om männen symboliserar det institutionella förnuftet på både flick- och pojkinstitutionen så finns det exempel i personalens beskrivningar som delvis talar emot detta och där det institutionella förnuftet sätts ur spel. Enligt en behandlare finns det ett könsfärgat samspel mellan de manliga behandlarna och de intagna flickorna som sätter det manliga och institutionella förnuftet ur spel. Det betyder paradoxalt nog att kvinnorna ibland kan vara mer konsekventa jämfört med männen. På frågan om manliga behandlare har en mer gränssättande roll och tar mer konfrontationer svarar en kvinnlig behandlare:

IP: Nej, det tycker jag nog inte. Vi har nog kvinnlig personal som är mer konsekventa än vad den manliga personalen är /.../ vissa saker får man ”pappa” lättare till.

I: Ja, just det.

IP: Det kan man också se, samtidigt när dom tar i och ryter till liksom och säger att nu får det vara nog, då rättar dom sig oftare efter om det är manlig personal än kvinnlig.

I: Det är lättare att tänja på reglerna när männen har hand om dem (flickorna, vår anm.). De kan sätta sig mer i respekt – männen – när dom vill det.

IP: Ja, när dom vill det. Speciellt om dom är lite stora och muskulösa.

I citatet ovan bekräftar den kvinnliga behandlaren att de intagna flickorna kan tänja lite mer på reglerna i förhållande till de manliga behandlarna, vilket de kvinnliga behandlarna inte går med på. Men samtidigt har männen, enligt samme behandlare, en annan respekt med sig jämfört med de kvinnliga behandlarna, i synnerhet om de är ”stora och muskulösa”.

Ur vårt perspektiv framstår manskroppen, i synnerhet den muskulösa, som en viktig symbol och garant för upprätthållande av ungdomsinstitutionens regelverk i motsats till den sårbara kvinnokroppen. Men det är samtidigt en kropp som kan manipuleras av unga flickor, åtminstone om vi får tro en kvinnlig behandlare.

Det finns en utbredd medvetenhet om och bland vissa även ett ifrågasättande av att kvinnor skall vara känslösamma medan män skall vara starka. En av de kvinnliga behandlarna berättar

om en manlig vikarie med erfarenhet av pojkinstitutioner som menade att han hade aldrig problem i behandlingsarbetet eftersom ”han var så stor och hans kroppsvolym gjorde att det var aldrig något problem för honom med konflikter”. Hon säger vidare att hon har svårt att förstå den metod som bygger på kroppsstyrka och fortsätter: ”Det är väl så man löser det på en pojkvadning, man sätter in biffiga gubbar som får jobba och så löser allting sig /.../ mycket muskler och lite hjärna det räcker!”

I sättet att beskriva kvinnors och mäns olika roller i behandlingsarbetet kan vi utläsa att kvinnorna förpassats till den kroppsliga världen, inneslutna i sig själva, medan männen är upptagna av det moraliska livet och förkroppsligandet av den sociala normativiteten. I boken ”Skapandet av det sociala” analyserar Witz och Marshall (2004) den manliga socialiteten i sociologisk teoribildning och för fram idén att den bygger på den samtidiga utestängningen av både kroppslighet och kvinnlighet. För att männen skall kunna representera det sociala livet måste de avkläda sig sin kroppslighet. Annars kan de inte göra ett exklusivt anspråk på socialiteten. I den meningen lever den manliga kroppen i gränslandet mellan kvinnlig kroppslighet och manlig socialitet. När den dyker upp är det alltid i form av en redan förmedlad kroppslighet. Männen uppträder alltså inte primärt som kroppar utan som representanter för en särskild socialitet och grammatik.

När den kvinnliga behandlaren ovan kritiserar användningen av ”biffiga gubbar” inom ungdomsvården så drabbar den inte enbart användningen av den manliga och muskulösa kroppen för att upprätthålla den sociala ordningen. Kritiken slår även, åtminstone såsom vi ser det, mot utestängningen av kvinnorna från styrandet av behandlingen och definitionen av mannen som subjekt och kvinnor som det andra, för att låna en formulering från de Beauvoir (1973).

När behandlarna skapar sina yrkesroller använder de sig av olika personliga resurser och kunskapsförråd. Stereotypa föreställningar om vad som utmärker kvinnor och män tycks vara en väsentlig tillgång i detta sammanhang. Behandlarna lutar sig mot specifika och könsspecifika känslonormer för att styra de egna

känslorna i det konkreta behandlingsarbetet. Hochschild (1979) kallar detta moment av styrning för ”känslorarbete”. Personens styrning av de egna känslorna kan även handla om att hålla tillbaka olika känslor, menar författarinnan (s. 561). Men känslorarbetet är inte begränsat till det arbete individen utför med sig själv utan gäller i lika hög grad den ömsesidiga känslöpåverkan som sker mellan olika personer.

En väsentlig del av behandlingsarbetet består också i att styra de egna känslorna så att de stämmer överens med de känslonormer som reglerar de kvinnliga och manliga behandlarnas behandlingsarbete. Känslorarbetet bedrivs oftast i det tysta eftersom det tillhör det sunda förnuftet eller den del av kulturen som tas för given. Vad man skall känna som manlig eller kvinnlig behandlare är inte en naturlig process, det är snarare en pågående förhandlingsprocess som görs till föremål för både förhandling och övervakning. Att det finns förhandlingar kring och övervakning av gränsdragningar mellan manliga och kvinnliga känslonormer framgår av citatet nedan där en manlig behandlare beskriver hur han ibland trampat över och blivit alldeles för vek och ömsint i sitt sätt gentemot eleverna:

IP: Jag har lång stubin, mycket tålmod, nästan för snäll. Det har jag fått skäll för många gånger.

I: Kan man få skäll för det?

IP: Ja, det kan man få, speciellt här, för jag menar här krävs det att vara rätt fyrkantig och inte ha för mycket överseende. Utan verkligen fullfölja den linje som vi har bestämt oss för. Är man då lite vek och lite ömsint, så tycker man att då kan dom (eleverna) ta en annan väg runt det här.

Den manliga behandlaren pekar i citatet på att det finns en norm som säger att man inte ska vara för vek och ömsint, åtminstone inte som man, utan sluta upp bakom gruppens beslut. Samtidigt är det väl så att vekhet och ömsinhet traditionellt kopplas samman med kvinnlighet. I den här konflikten synliggörs inte bara den övervakning som sker av gränsdragningen mellan det manliga och kvinnliga utan även den motsättning som finns mellan en manlig och en kvinnlig handlingsrationalitet, där det manliga står för beslutsamhet och uthållighet och det kvinnliga för ömsinhet och vekhet. Än en gång definieras det manliga

genom det sociala och det kvinnliga genom det kroppsliga. En annan manlig behandlare utvecklar ett resonemang som ytterligare bekräftar motsättningens betydelse. Han menar att mannens viktigaste uppgift är ”att man sätter gränser och håller dem” och kopplar därmed samman maskulinitet med auktoritet och beslutsamhet.

Uppfattningen att kvinnor är mjuka och män hårda speglar en mycket fyrkantig och förenklad bild av kvinnligt och manligt som bygger på enkla dikotomier. Men det är trots allt en uppfattning som ligger till grund för institutionernas könade arbetsdelning. I en intervju med en kvinnlig behandlare tydliggörs denna tudelning när hon berättar att:

Männen har närhet till killarna men det är på ett annat sätt kanske. Dom (pojkarna, vår anm.) kan ju fråga mig om jag vill komma in och läsa för dem på kvällen. Det frågar dom nog inte någon manlig, tror jag. /.../ som tjej går man inte in i någon konflikt. Det är mest killarna som tar dom här riktiga konflikterna.

I en annan intervju preciserar en manlig behandlare vad närhet till pojkarna betyder för honom. Han säger att han arbetar ganska fysiskt med killarna, ”alltså det är en klapp på ryggen när det fungerar och det är liksom att nu tar vi en paus och spelar lite handboll”. Samme behandlare berättar också att behandlingsarbetet innehåller både mjuka och hårda sidor och att det faller på kvinnornas lott att ta hand om de mjuka:

IP: Ibland kan det vara lättare att en kvinnlig behandlare tar tag i den mjuka sidan, dom här mammasidorna. Det är något som hans mamma skulle ge honom.

I: Vad tänker du på?

IP: Det kan vara alltifrån, jag kan få en kille till att vara nära gråten i diskussioner och liknande. Men bara för att det är jag så kan han ju inte komma fram och krama mig och säga ’fan va jag mår dåligt’. Sedan kanske hans kvinnliga kontaktperson kan fortsätta den diskussionen med honom. Hur ska vi reda upp det här, jag vet att du har detta och detta problemet med din mamma.

Behandlaren menar i citatet ovan att män och kvinnor tar hand om olika uppgifter i behandlingen där de mjuka eller känslomässiga sidorna faller på kvinnans lott. Pojkar och män har enligt denne behandlare svårt för att visa svaghet inför varandra.

Han anser att det är mycket lättare för en pojke att gråta ut mot en kvinnas axel än mot en mans.

En av kvinnorna på pojkinstitutionen menar att det är självklart att männen får ”papparoller” och att dom spelar fotboll med pojkarna medan det är mer förvirrande för de kvinnliga behandlarna. ”Jag har haft många konstiga roller här, allt från storasyster till mamma och hustru.” Men när det gäller samtal om personliga och känsliga ämnen då är det kvinnorna som pojkarna vill prata med. Det är samtal som handlar om allt ifrån varför flickor sminkar sig till snoppars längd, vad som är normalt och onormalt. Här har vi en viktig roll, menar den kvinnliga.

Konstruktionen av mannen som auktoritet och gränssättare och kvinnan som empatisk tröstare och samtalspartner återkommer i flera intervjuer på både pojk- och flickinstitutionen. En manlig behandlare på flickinstitutionen uttalar sig om personalens olika roller och menar ”att dom lyssnar mer om jag säger ifrån något bestämt än om den kvinnliga personalen gör det. Det är möjligt att det är som jag inbillar mig, men jag tycker att det funkar så”, säger han. Samtidigt medger han att det finns förtroenden som flickorna ger den kvinnliga personalen och som de aldrig skulle ha pratat med männen om.

Den här könsspecifika arbetsdelningen är förhållandevis utbredd på både institutionerna. Men det finns naturligtvis undantag. En kvinnlig behandlare berättar att hon kunde vara bestämd och auktoritativ i relation till flickorna på institutionen:

När jag gick in och snacka med dom så kunde jag vara rak och tydlig. Till och med kunna höja rösten och säga till dom att dom skulle lyssna. Jag backade aldrig undan eller någonting sådant. Många av dom kvinnliga, som jag jobbade ihop med, dom kunde backa tillbaka.

Samtidigt som den könade arbetsdelningen präglar de roller som männen och kvinnorna inom organisationen anammar så finns det naturligtvis undantag. I citatet ovan ges ett exempel på att rollen som behandlare även utformas mot bakgrund av personliga tolkningar av både sig själv och rollen som behandlare. I ett annat fall rör det sig om en kvinna som inte blir tagen på allvar i rollen som behandlare eftersom hon delar det jobbet med att

arbeta som husmor i köket. Hon upplever att hennes roll som husmor diskvalificerar henne från deltagandet i behandlingsarbetet eftersom rollen som husmor är så nära förknippad med kvinnlighet. I citatet nedan beskriver hon sin situation med egna ord:

IP: Men det är ju väldigt svårt för mig /.../ och arbeta som behandlingsassistent bland personalen och eleverna.

I: Det kan jag tänka mig. Vad tror du det beror på?

IP: Jag tror det beror på att jag har fått den rollen att jag ska vara i köket liksom och det ställer jag inte upp på. Det är ju lite manligt och kvinnligt att dom tycker att det hör till mina arbetsuppgifter, att jag då inte kan riktigt. Jag känner mig inte accepterad som behandlingsassistent av personalen /.../ Tror också att man blir en viktig person för många av personalen, att jag står för det som deras mammor gjort och att man blir lite så att man ska vara det som mamma gjorde och mormor.

I en studie av polisarbete upptäckte Ehrlich Martin (i Nilsson Motevasel, 2000) att det fanns en könad arbetsdelning som byggde på föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt. Polisarbetet består dels av att bekämpa brott, dels av att ge service och upprätthålla ordningen. Den förstnämnda arbetsuppgiften uppfattades som maskulin och var också den som värderades högst, menar författaren. Medan däremot upprätthållandet av ordningen och yrkets servicekaraktär nedvärderades eftersom dessa arbetsuppgifter kopplades samman med kvinnliga egenskaper.

Det finns flera andra exempel på hur behandlingsarbetet delas upp i det som män gör och det som kvinnor gör. Till grund för den könade arbetsdelningen ligger emellertid inte bara bestämda föreställningar om vad som är manligt och kvinnligt, även (hetero)sexualiteten spelar viktig roll. Det gäller särskilt situationer då mer intima aspekter av pojkarnas och flickornas liv berörs. I en intervju med en kvinnlig behandlare får vi veta att när det gäller klädinköp åt flickorna så är det oftast kvinnlig personal som åker med:

När det gäller klädinköp, när tjejerna ska åka iväg och handla kläder, då är det oftast kvinnlig personal som följer med och det är ju klart att det kan man ju förstå om det gäller underkläder.

Behandlaren anser i citatet ovan anser att det är olämpligt att män följer med när flickorna köper kläder, i synnerhet underkläder. Det uttalandet blir begripligt först när vi antar att det rör sig om manliga behandlare med en heterosexuell läggning. Det betyder att den könade arbetsdelningen i det här exemplet även bygger på en normativ heterosexualitet. Behandlaren utgår från att både de intagna flickorna och behandlarna är heterosexuella. Samma antaganden görs även av en manlig behandlare som berättar om betydelsen av att hålla en viss distans till de inskrivna flickorna för att inte riskera bli anklagad för sexuella närmanden:

Jag känner i alla fall så att för egen del i alla fall att man markerar en distans till mina elever här ganska tidigt för att förebygga det här (anklagelser om sexuella närmanden, vår anm.), att jag går kanske inte upp på ovanvåningen utan kallar i trappan att nu är jag på väg upp, att om det är någon som springer omkring i underkläderna kan de ta på sig eller gå undan.

Detta sätt att förhålla sig till flickorna och deras könade identiteter bygger på en heterosexualisering av begäret. Samspelet mellan den manliga behandlaren och den kvinnliga eleven förstås inom ramen för en heterosexuell matris, där de identiteter som faller utanför den heterosexuella normativiteten inte kan existera.

Vi kan sammanfattningsvis konstatera att både de kvinnliga och manliga behandlarnas sätt att förhålla sig till och utöva sitt behandlingsarbete avspeglar en institutionellt förankrad föreställningsvärld. I denna föreställningsvärld uppfattas kvinnor som känslomässiga och sårbara medan män representeras som starka och beslutsamma. Männerna förmedlar det sociala livet medan kvinnorna rör över det känslomässiga. En viktig aspekt av behandlarnas sociala liv består i att bedriva ett känslöarbete, där de egna känslorna och deras uttryck sätts i relation till könsspecifika känslonormer. Detta sker inte naturligt utan är en ständigt pågående process som förhandlas och övervakas i det dagliga behandlingsarbetet. Men vi frågar oss om det är rätt och riktigt att skapa behandlarroller och rollmodeller som bygger på mycket traditionella och stereotypa föreställningar om vad som känne-

tecknar kvinnor och män, flickor och pojkar och deras respektive roller och arbetsuppgifter? Är det sådana rollmodeller vi skall tillhandahålla eleverna inom ungdomsvården?

Kapitel 4. Föreställningar om ungdomarnas kön och sexualitet

Föreställningarna om kön är föränderliga, de varierar med både historiskt och kulturellt betingade förhållanden. De kan alltså skifta från en plats till en annan och från en tid till en annan. Vi menar att föreställningarna om vad som är kvinnligt och manligt symboliserar ett socialt relationsmönster och ett kulturspecifikt sätt att organisera skillnaderna mellan könen. Behandlingen av eleverna utspelar sig mot bakgrund av denna könade föreställningsvärld och kan förstås som en praktik där man söker sanningen om könet. Detta visar sig bland annat i skapandet av eleverna som könade identiteter. Med användningen av begreppet kön blir det möjligt för oss att reflektera över hur behandlarna ser på förhållandet mellan kropp, sexualitet och identitet. Men det rör sig inte om någon allmän och abstrakt sexualitet. Kroppar, sexualitet och könsidentitet artikuleras och produceras inom ramen för det Butler (1999) kallar för en heterosexuell matris.

Killar är arga och raka medan tjejer är ledsna och inåtvända

Skillnader mellan män och kvinnor skapas och upprätthålls bland annat genom att tillskriva dem olika sorters emotioner och förmågor samt en särskild sexualitet. Med känslornas hjälp förkroppsligas det kvinnliga och manliga och kan därmed framställas som naturliga skillnader. I en intervju berättar en kvinnlig behandlare om hur pojkarna skiljer sig från flickor i allmänhet:

Våra pojkar blir aldrig rädda, dom blir aldrig ledsna, dom blir aldrig oroliga. Alltså det finns en massa sådana grejor som dom inte blir. Dom blir förbannade, dom slänger grejor. Gråter dom så är det enbart för att dom är arga.

De inskrivna pojkarnas maskulinitet konstrueras mot bakgrund av en oförmåga att uttrycka sådana känslor som rädsla, oro och ledsenhet. Av citatet ovan framgår det också att pojkarna egentligen döljer dessa känslor bakom sin ilska. I samma intervju men i en annan intervju passage utvecklas resonemanget om skillnaderna mellan pojkar och flickor. Den kvinnliga behandlaren menar att kvinnor har lättare för att tala om sin ledsenhet och sina besvikelser jämfört med män.

I det här fallet används en konstruerad skillnad mellan manligt och kvinnligt för att tolka pojkarnas känsloutlevelse eller snarare brist på känsloutlevelse. Behandlaren utgår från att det finns ett sannare jag bakom ilskan och att pojkarna inte tillåter sig att vara ledsna. En förmåga som oftast kopplas samman med kvinnlighet. Behandlarens tolkning av det maskulina självet bygger på antagandet att pojken döljer sanningen om sig själv som i det här fallet refererar till hans känslösamma sidor.

I sin genomgång av den manliga gråtens historia tar Ekenstam (1998) upp frågan om varför kvinnor i vår kultur antas kunna känna och uttrycka sådana känslor som ömhet, gråt och kärlek, medan män förmodas uppvisa ett delvis motsatt emotionellt mönster som bland annat innefattar aggressivt färgade sinnesförmimmelser. Att gråta har länge uppfattats som omanligt i den västerländska kulturen. Även om Ekenstam är medveten om att denna kategorisering utgör en grov generalisering, med tanke på att det finns en stor variationsrikedom i sättet att förhålla sig till dessa ideal, så har den visst fog för sig. Ekenstam pekar på att det är först sedan den viktorska epoken som män har blivit mindre emotionella. På medeltiden däremot ”snyftade man högljutt och utgjöt sina tårar vid offentliga ceremonier” (s. 50), skriver författaren.

Men det finns även andra tänkbara tolkningar av pojkarnas känslomässiga reaktioner än att de förträngt sin gråt. Om vi istället försöker förstå pojkarnas reaktioner mot bakgrund av att de tvingats lämna sin familj och sina föräldrar för att vistas på en institution, så är även andra tolkningar möjliga. Om man vistas på en institution mot sin vilja utan sina nära och kära så vill man kanske inte visa sin ledsenhet utan bara sin ilska över att ha blivit lämnad. I tolkningen av pojkars känslomässiga reaktioner är det

åtminstone lika relevant att utgå från institutionsvistelsens påverkan som från en konstruerad könstillhörighet.

Pojkarnas ilska kan alltså tolkas som en protest mot att ha blivit placerade på en institution. Även flickornas självskadebeteende kan inordnas i samma tolkningsmönster. Att vissa flickor uppvisar ett självdestruktivt handlingsmönster tolkas ofta av behandlarna som tecken på en psykisk problematik. Men deras beteende kan lika gärna vara uttryck för en protest och ett motstånd mot den egna institutionsplaceringen, uttryckt på ett sätt som ligger i linje med traditionella och könade förväntningar på kvinnlig emotionalitet.

En annan viktig skillnad mellan pojkar och flickor, såsom behandlarna ser det, har att göra med deras samspelelmönster. Både kvinnliga och manliga behandlare har noterat att pojkar är mer raka i sin kommunikation medan flickorna pratar runt och undviker att lägga korten på bordet. Så här formulerar sig en manlig behandlarna:

Jag har en teori och den har jag testat på andra jag pratat med, att pojkar är mer direkta, dom säger vad dom tycker rakt ut och tjejer är mer så att dom pratar runt och sedan så kan det gå ganska lång tid innan problemet kommer på bordet /.../ lojaliteterna dom går väldigt runt här bland tjejerna och vi har två tjejer här som är jättegulliga men efter två dagar så hatar dom varandra.

I en annan intervju passage utvecklar den manlige behandlaren sin syn på hur kvinnor och män kommunicerar, där männen beskrivs som raka medan kvinnorna uppfattas som intriganta:

I: Du sa innan att killar är rakare och gör upp på en gång. Det måste ju också få en betydelse om man jobbar på en pojkinstitution, att man har ett annorlunda förhållningssätt till dom eller...

IP: Ja, det tror jag, på andra arbetsplatser också, inte bara institutioner, att arbetsplatser där det är mycket kvinnor att det är mer intriger och snacka bakom ryggen på folk. På en manlig arbetsplats som i det militära, då säger man till varandra att nu tycker jag du uppför dig som en jävla skitstövel, lägg av. Men det tror jag inte en annan kvinna säger till en annan kvinna och jag tror inte att en man säger så till en kvinna.

Uppfattningen att kvinnor och flickor är intriganta och besvärliga medan pojkar är mer raka och uppriktiga delas av både kvinnliga och manliga behandlare på både flick- och pojkinstitutionen. Flera behandlare tycker därför att det är lättare och mer okomplicerat att arbeta med pojkar istället för med flickor. Sådär formulerar en kvinnlig behandlare sin syn på skillnaden i att arbeta med flickor eller pojkar:

Jag själv har lättare för att hantera och jobba med killar. Killar är mer såhär att dom blir arga, det blir konflikter. Men det löses mycket snabbare och dom är duktiga på att lyssna. Tjejer är mer såhär att det är mycket intriger sinsemellan. En konflikt kan försiggå kanske en vecka, kanske två veckor och det är mer intensivt med tjejer. Det är mycket mer samtal, mycket mer. Ja, vad ska man säga, man får hålla på om och om igen med samtal med dem, samma samtal. Så det är mycket mer att dom vill sitta och prata, men killar är mer konkreta. Fast killar är mer våldsamma. Men det var inga problem, tycker jag.

Men låt oss för en stund avstå från att jämföra flickors relationer med ett manligt samspelsmönster. Thorne (2002) beskriver det att hantera emotionella intima relationer som en viktig aspekt av unga flickors samspel med varandra. De organiserar sig ofta i par av bästa väninnor som ingår i ett komplext socialt nätverk av skiftande koalitioner. Det betyder att unga flickor deltar i ständiga förhandlingar om vänskapens karaktär och lär sig att skapa, vidmakthålla och avsluta emotionella relationer. I sitt samspel med varandra visar unga flickor prov på en kunskap om de regler som styr väninnerrelationer och insikter om sociala relationers inre och yttre realiteter. Ur författarnas perspektiv framstår den intrigerande flickan snarare som en person som lär sig att hantera intima emotionella relationer.

Ett annat sätt på vilket behandlarna skapar skillnad mellan kvinnor och män, vid sidan om sättet att samspela med varandra, är med hjälp av uppfattningen att kvinnan är mer komplex än mannen. Detta framgår av en intervju med en manlig behandlare:

Jag vet ju som man att kvinnan är en rätt så komplex varelse jämfört med oss män, för vi, i varje fall dom flesta av oss, vi är rätt så raka och enkla att ha att göra med på många sätt. Dom här

tjejerna som befinner sig i institutionsvård, som gör situationen speciell, den gör dem ännu mer komplexa.

En tolkning av varför flickor och kvinnor framställs som komplexa och intriganta är att de upplevs som ett hot mot det sociala livet. Pateman (1994) menar att kvinnor, i kraft av sin föreställda natur, antas utöva ett splittrande inflytande över det sociala och politiska livet. Hotet förstärks också eftersom de genom sin natur har tilldelats en central position i familjelivet. Författarinnan bygger sitt resonemang kring idén att människor i förmoderna samhällen föddes in i "naturliga" hierarkier av över- och underordning. Men med utvecklingen av den liberala individualismen och föreställningen om den fria, rationella och jämställda individen ifrågasattes den naturliga ordningen. Pateman argumenterar emellertid för att den gamla naturliga ordningen och motsättningen mellan natur och kultur lever kvar och att kvinnor i det sammanhanget uppfattas som annorlunda i kraft av sin natur och utgör därmed en källa till oordning.

I flera andra intervjuer återfinns liknande passager där flickorna beskrivs som både komplexa och självdestruktiva människor. Detta resonemang utvecklas bland annat i en intervju med en kvinnlig behandlare:

Du kan ju vara mycket rakare mot killar, tror jag. Tjejer tar det mycket allvarigare och det är lättare att hantera killarnas ilska och deras utåtagerande och frustration. Alltså den är mer påtaglig och tjejerna stänger in sig, dom skär sig, det är väldigt vanligt bland våra tjejer att dom har något självskadebeteende.

I en annan intervju utvecklar en kvinnlig behandlare sin uppfattning om den utåtagerande pojken och den inåtvända flickan på följande vis:

IP: Killar är mer utåtagerande så, bufflar, men tjejer är mer inåtvända.

I: Dom är alltså mer inåtvända, på vad sätt?

IP: Dom är mer så går och grubblar och självdestruktiva. Jag har faktiskt haft en kille som har skurit sig själv, det har aldrig hänt att han gjort något sådant. Men tjejer är mer självdestruktiva.

När den kvinnliga behandlaren beskriver pojkars problem så framställs de som enkla och av övergående natur. De är mer sociala till sin karaktär och vidhäftar inte karaktären eller psyket. Men när det gäller flickorna och deras problem är det tvärtom om. Deras problem är svårare och är snarare av en psykisk än en social natur. Vi menar att det i organisationen finns en psykopatologisk diskurs som förlägger flickornas problem på en psykisk nivå, en diskurs som gör deras problem långt allvarigare än pojkarnas. Psykiatiseringen av flickors problem har kunnat påvisas vid andra ungdomsinstitutioner. I en undersökning av ett ungdomshem avsett för enbart flickor konstaterar Andersson (1997) att behandlarnas beskrivningar av flickornas problem rör sig inom ramen för en psykopatologisk diskurs och framställer dem som uttryck för ett självdestruktivt beteende. Med den problembeskrivningen förvandlas flickorna till offer för ogynnsamma livsvillkor, skriver författaren. Flickors promiskuitet tolkas ofta som utslag av asocialitet, vilket inte sker med pojkarnas.

Problematismen av det kvinnliga kunde ibland utsträckas till att omfatta även flickornas sociala bakgrund. En kvinnlig behandlare beskriver flickornas bakgrund som mycket svårare än pojkarnas och berättar att de var döttrar till:

Mammor som var supande eller knarkande och bytte karlar som, ja vad ska jag säga, strumpor, men killarna /.../ hade föräldrar som var välutbildade advokater, poliser, arkitekter, egna företagare. Men jag kan inte komma på någon flicka som hade sådan bakgrund.

I citatet ovan antyds att flickornas problem går i arv från mor till dotter, men att det inte förhåller sig på det viset i pojkarnas fall. De har inte samma sociala belastning. Vidare läggs skulden för flickans problem helt och hållet på modern vars omoraliska leverne tycks ha gått i arv. Pappans ansvar för dessa flickors utveckling lyser med sin frånvaro.

Men hur skall vi tolka alla dessa uttalanden om att flickor och pojkar på institution skiljer sig åt i viktiga avseende? Är det verkligen större fel på flickorna och deras sätt att vara och fungera jämfört med pojkarna eller är det institutionerna och behandlarna som framställer dem som annorlunda? Vi menar att beskriv-

ningen av elevernas emotioner, samspelsmönster och karaktärer måste förstås mot bakgrund av institutionskulturen. Det är en kultur som genomsyras av en manlig norm och rationalitet som rutinmässigt leder till en underordning och degradering av det kvinnliga. I samma stund som flickornas handlingar och karaktärer sätts i relation till den manliga normen blir de annorlunda.

Berit Andersson (1997) noterar också i sin studie av ett LVM-hem för flickor att behandlarna tolkade deras sätt att vara, deras tal och uppträdande mot bakgrund av en manlig norm. Författarinnan menar också att det manliga beteendet aldrig problematiserades utan togs för givet som en självklar mall och ett föredöme för institutionslivet.

Men hur kan vi förstå institutionerna som en manlig organisation och hur ser den manliga rationaliteten ut? Ett exempel på denna finner vi i en intervju där en manlig behandlare beskriver omvandlingen från en könsblandad till en könssegregerad pojkinstitution:

Ja, jag tyckte det var bra att det bara blev pojkar. Nånstans, det är ju rätt pojkaktig stämning på sådana här ställen och det har det ju alltid varit. Mycket med aktiviteter som har med friluftsliv och idrott att göra och det är litet svårt när man kommer i höglacket.

Institutionen och dess verksamhet är utformad på ett sätt som passar pojkar bättre än flickor, menar den manliga behandlaren. Vi uppfattar det som ett försök att ritualisera skillnader mellan flickor och pojkar genom att beskriva pojkar som aktiva personer intresserade av idrott och natur till skillnad från flickor som är intresserade av den egna klädseln. Den här beskrivningen av uppfattade könsskillnader, som bygger på stereotypa könsrollsuppfattningar, kan förstås som ett sätt att skapa "kvinnliga" och "manliga" rum där olika könsbundna identiteter och handlingar upprätthålls respektive utdefinieras. Behandlaren legitimerar och naturaliserar pojkinstitutionen genom att beskriva den som i grund botten "pojkaktig". Det manliga används som en metafor för att beskriva institutionslivets väsen.

Samma behandlare utvecklar sedan sin syn på kvinnligt och manligt i organisationen när han talar om förhållandet mellan idrott och friluftsliv å ena sidan och hästskötsel å den andra.

Trots att det blev en pojkinstitution fanns hästarna kvar ett tag och en och annan pojke intresserade sig för dem. Men i grund och botten, menar behandlaren, har hästarna mest intresse för tjejerna. Han tycker att det är bra med djur på institutionen och särskilt om det är en flickinstitution eftersom att ”tycka om en häst är mer naturligt för en tjej”.

Men det finns naturligtvis även andra mer positivt värde-laddade bilder av flickorna. När en manlig behandlare blickar tillbaka kan han inte minnas att det skilde sig i bemötandet av flickor och pojkar, men det är uppenbart att det gick bättre att prata med flickorna ”så när man jobbade natt satt man alltid på något rum och snackade en halv timme innan dom somnade”. Pojkarna hade inte några sådana behov. Föreställningen om flickor som mer pratsamma och eftertänksamma återkommer i ett annat citat där en annan manlig behandlare menar att det var inte helt enkelt när flickorna försvann. Trots allt tal om deras ”jiddar och tjafs” så menar samme man att det var trevligare att prata med flickorna än med pojkarna eftersom flickorna ”hade ju mer i huvudet, liksom bredare spektrum på diskussionsämnen”.

De pubertala pojkarna och de flirtande flickorna

En viktig aspekt av könskonstruktionen är det Butler (1999) kallar för heterosexualiseringen av begäret. Författarinnan menar att heterosexualiseringen av begäret både kräver och instiftar en produktion av en asymmetrisk opposition mellan ”feminint” och ”maskulint”. Ungdomarnas (hetero)sexualitet används för att konstruera och understryka pojkarnas maskulinitet och flickornas femininitet. Behandlarna utgår således från en heteronormativitet i sin syn på ungdomarna och deras sexualitet, där andra sexuella identiteter lyser med sin frånvaro. I en intervju beskriver en kvinnlig behandlare de tonårspojkar hon möter med hjälp av deras förmodade (hetero)sexualitet:

För dom är testosteronstinna, dom är i puberteten, alltså det sprutar om dem på alla sätt och vis. Dom får inga möjligheter till normala relationer med tjejer överhuvudtaget, dom vet ingenting

om tjejer. Dom erfarenheter de har är jättemärkliga. Allt dom ser...dom tittar i porrtidningar /.../ Alltså dom får en märkelig bild. Dom har en konstig bild av kvinnor, dom har en konstig bild av hur flickor ser ut och dom har en konstig bild av vad man gör när man har sex.

Den kvinnliga behandlaren talar om pojkarnas kroppar som sprängfulla av manligt könshormon och använder sexualiteten för att understryka och framhäva deras maskulinitet. I det här fallet tas det för givet att pojkars sexualdrift är riktad mot det motsatta könet. De unga pojkarnas kroppar används i det här fallet som en plattform för att skapa en särskild typ av normativitet kring deras sexualitet. Behandlaren tillhandahåller ett sexuellt manuskript för unga pojkar som beskriver dem som sexuellt attraherade av det motsatta könet fast med en ”konstig bild av kvinnor”. Det finns alltså något onormalt och problematiskt i deras sexualitet. De tillägnar sig konstiga bilder av kvinnor och sex via porrtidningar, menar den kvinnliga behandlaren. Vad som sker i denna beskrivning är att heterosexualiteten upprättas som norm samtidigt som det sker en diskursiv kategorisering av tillåtna och otillåtna sexuella praktiker, där porrtidningar och de erfarenheter pojkarna har av dem uppfattas som konstiga.

Föreställningarna om ungdomarnas (hetero)sexualitet används i flera fall för att konstruera könsbetingade egenskaper. I en intervju beskriver en manlig behandlare hur det kan vara att arbeta med en blandad klientgrupp bestående av både pojkar och flickor:

Det finns sexuella förhållanden som kan blomma upp på en sådan avdelning på ett annat sätt. Killarna vill kanske vara lite mer macho och tjejerna vill imponera på dem.

I citat ovan gör den manlige behandlaren sig till tolk för en traditionell föreställning om att det finns ett sexuellt spel mellan de båda könen, där det tas för givet att det sexuella begäret alltid är riktat till det motsatta könet. Den heterosexuella matrisen är dock en nödvändig ingrediens för att traditionella föreställningar om manlighet och kvinnlighet skall kunna upprätthållas. Det framgår bland annat av en intervju med en kvinnlig behandlare som menade att när flickor och pojkar vistades på samma insti-

tution så var det mycket omkring flickorna, de skulle sminka sig och var väldigt fixerade vid sitt utseende. De ville visa upp sig för pojkarna. Utseendet gick före hushållsarbetet.

Behandlarnas föreställningar om ungdomarnas sexualitet bygger inte bara på ett heteronormativt tänkande. Här finns även uppfattningar om vad som kan anses vara normalt på det sexuella området. Så här berättar en manlig behandlare om den väsentliga skillnaden mellan pojkar och flickor i sexuellt utseende:

Väldigt glada att vi bara har pojkar här. Skulle det vara blandat på det här stället med dom pojkarna som vi har som är så svaga i sin sexualitet och med kanske tjejer som är ute på glid, oftast då sexuellt erfarna och använder det som mer eller mindre ett vapen för att hantera sin egen ångest eller vad man nu ska säga...kunna hitta självförtroende i att manipulera dom här pojkarna.

Pojkarna beskrivs i citat ovan som oerfarna och svaga i sin sexuella identitet i motsats till flickorna som uppfattas som sexuellt erfarna. Den manliga behandlaren menar att flickorna använder sexualiteten bland annat som ett vapen för att manipulera pojkarna. Den beskrivning av flickornas och pojkarnas sexualitet som vi får ta del av strider mot ett traditionellt sexuellt manuskript där män beskrivs som förförare och kvinnor som sexualobjekt. I slutänden framställs alltså flickorna som handlingskraftiga subjekt medan pojkarna görs till objekt för flickornas sexualitet. Det betyder att både flickorna och pojkarna görs till avvikare från ett traditionellt sexuellt manuskript, där flickorna antas vara på glid medan pojkarna lider av en svag sexuell identitet. Flickornas handlingar tolkas mot bakgrund av den stereotypa bilden av den fallna och omoraliska kvinnan, medan pojkarnas handlingar problematiseras mot bakgrund av en stereotyp mansroll som handlar om att vara stark och självsäker i relation till det motsatta könet.

Den här beskrivningen av ungdomarnas sexuella identitet utgör ett hot mot det traditionella och socialt accepterat över- och underordningsschema som finns i mansdominerade samhällen. Ur det här perspektivet är det inte konstigt att flickors sexualitet uppfattas som särskilt hotfull. I några av intervjuerna

beskrivs också tjejernas sexualitet som problematisk. En kvinnlig behandlare berättar att flickorna är alldeles för flörtiga ibland:

Man kan gå på McDonald's och sitta och äta med flickorna och så kan det sitta en taxichaufför som kan vara i 35-årsåldern – Titta vad snygg han är, han tittar på mig och han flörtar med mig. Och så sitter de och flörtar själv också och försöker med äldre män. Så är det inte med killarna. Dom sätter sig inte och flirtar med kvinnor.

I citatet ovan beskrivs tjejernas flirtande som problematiskt eftersom det strider mot traditionella sexuella manuskript där mannen är aktiv och kvinnan passiv. Man vidtar också åtgärder från institutionens sida för att hjälpa till att forma en sexualitet som står mer i överensstämmelse med traditionella könsroller. Samma kvinnliga behandlare som ovan berättar att hon "tränat" en flicka att inte fästa för stor uppmärksamhet vid flörtiga killar:

Sedan har vi gått på restaurang, vi har gått på bio och allt det här och så har vi gjort en sorts ADL-träning (Activities of Daily Life, vår anm.). Utifrån att hon skulle titta på killar normalt, men inte utmanande. Om killar tittar så skulle hon inte stanna och få blicken utan hon skulle bara stanna och vända bort huvudet.

Beskrivningen av flickorna som flörtande sexualobjekt och ambitionen att förändra detta är ett exempel på att normaliteten är könad och att en av institutionens uppgifter är att tona ner flickornas sexuella utlevande och förvandla dem till anständiga och väluppfostrade flickor. Ericsson (1997) för ett liknande resonemang i sin bok om en norsk flickinstitution. Essensen i institutionspedagogiken handlar om att uppfostra flickorna inom ramen för socialt accepterade former för kvinnlighet, menar författarinnan. Till det kan vi i vår studie lägga ytterligare ett mål, nämligen att producera pojkar som kan axla en traditionell mansroll.

Ett annat sätt att tolka flickors handlingsmönster på än att se dem som utslag av omoral och förfall, är att relatera dem till olika klassbestämda positioner och olika sätt att erhålla socialt värde. Skeggs (1997) menar att erkännandet av den sociala positionen intar en central plats i de processer genom vilket subjektet konstrueras. I en studie av vita arbetarklasskvinnor visar hon hur de föds in i ojämlika strukturer som tillhandahåller olika sorters

kapital, som begränsar deras rörelser i det sociala rummet. Investeringar i t.ex. omvårdnad stänger dörren till mer individualistiska strategier medan investeringar i femininitet förvandlar kvinnornas kroppar till föremål för byteshandel. Andersson (1997) knyter i sin studie av en flickinstitution an till Skeggs resonemang och beskriver tidiga sexuella erövringar som en viktig resurs för flickorna ur arbetarklassen, medan medelklassflickor erbjuds en social position som liknar den manliga och som innebär styrka och självständighet.

På flickinstitutionen uppfattas flickorna inte enbart som omoraliska och sexuellt utsvävande, de beskrivs även som offer för sexuellt utnyttjande. Det förekommer alltså beskrivningar av flickorna som är motsägelsefulla i det att någon betonar flickornas utsvävande liv medan andra betonar deras offerskap. Den senare uppfattningen uttrycks av en behandlare som menade att ”killarna, ja de är ju som ungtuppar som liksom fjädrar sig och likadant småhönorna, tjejerna då, dom var väldigt upptagna med det. Flickorna for illa i den mening att de fick ställa upp på saker som de inte ville”.

Ericsson (1997) beskriver ett perspektivskifte i synen på flickorna och deras sexualitet under efterkrigstiden. Bilden av flickorna som gärningskvinnor var till att börja med mest framträdande, för att successivt ersättas av föreställningen om flickan som ett offer för bland annat sexuellt utnyttjande. Ericsson hänvisar i sitt resonemang till Gustav Jonsson och hans ändrade syn på flickornas ”sexuella utespring”. I en intervju tar han avstånd från sådana etiketter som ”sexflickor” och menar att det snarare handlade om sexuella övergrepp som drabbade Skå-flickorna. Den förändrade beskrivningen av flickornas ”problem” är ett bra exempel på hur sociala problem konstrueras – olika socio-kulturella förhållanden och problemdiskurser.

Så här långt kan vi sammanfattningsvis konstatera att ungdomsvården, åtminstone utifrån vårt perspektiv, inordnar ungdomarna i en könad praktik som är formad mot bakgrund av stereotypa könsroller. Konstruktionen av ungdomarnas könade identiteter sker i olika praktiska sammanhang där sanningen om könet ställs i centrum. I en undersökning av ungdomar som varit placerade på institutioner framkom det att de med enfaset betonar

att de vill bli sedda som unika individer vilket står i bjärt kontrast till den stereotypa kategorisering som de anser sig utsatta för (Claezon, 2004).

Kapitel 5. Representationen av flickors och pojkars problem och förändringsbehov

Olika aktörer i samhället har definierat de aktuella flickornas och pojkarnas ”problem” utifrån deras respektive beteenden. Vad som anses vara problem är dels avhängigt tiden för definitionen samt dels de som har makt att konstruera och bestämma vad som är sociala problem – och därmed också ange vad som ingår i normalitet respektive avvikande beteende. Det finns en uppenbar könsteoretisk skillnad i beskrivningen av problem när det gäller ungdomar. Genomgående beskrivs flickors och pojkars problem utifrån olika förståelseramar, vilket medför konsekvenser för problemlösningen och behandlingen. Hamreby (2005) menar att det handlar om olika gränser för flickor och pojkar, där flickornas gränser är snävare och icke töjbara medan pojkarnas gränser är vida och mer elastiska. Flickornas gränsöverskridande har ofta moraliska förtecken medan pojkarnas karakteriseras av rättsliga omdömen utifrån den kriminalitet som de gjort sig skyldiga till. Detta i sin tur leder till olika behandlingsåtgärder. Vi känner igen detta från behandlarnas berättelser om de flickor och pojkar som tidigare var aktuella på pojkinstitutionen. Vid tiden för vår studie har emellertid pojkarnas problembild förändrats från något äldre pojkar som begått brott eller använt narkotika till yngre pojkar som ofta har en psykiatrisk diagnos, vilket ytterligare förändrar såväl problemdefinitioner som förändringsbehov. Vi diskuterar detta mer ingående längre fram i texten i det här kapitlet. Personalen på pojkinstitutionen återkommer ofta med jämförelser av problemen hos de två pojkgrupperna. Den bild som framträder kring flickornas problem är mindre tydlig, ibland diffus, jämfört med beskrivningen av pojkarnas problem.

I det här kapitlet beskrivs flickornas och pojkarnas problem och förändringsbehov dels utifrån behandlingens innehåll eller med andra ord dess "terapeutiska diskurser" och dels som kategoriseringar i relation till kön och rådande samtalsordning. Det är den kvinnliga och den manliga behandlingspersonalen som genom sina berättelser beskriver de "diskursiva praktiker" som vi menar har makt att definiera problem och behov av förändring. Framställningen visar att kön är en skillnadsskapare såväl i synsättet på flickor respektive pojkar som i behandlingsarbetet. Detta i sin tur leder till ett bemötande som får vittgående konsekvenser för de placerade ungdomarna.

Moralisk fostran och disciplinering

Det är mycket som tyder på att behandlingen, än i dag, handlar om moralisk fostran och disciplinering, om än med moderna förtecken. Hamreby (2005) visar på den moraliska panik som uppstod i början av 1900-talet och hur moralism och disciplinering tog sig uttryck då. Vid den tiden ansåg man att den moraliska ordningen hotades av uppluckring, de kristna värderingarna höll på att rämna och den sedliga förvildningen bland de unga var ett stort problem. De ungdomar som bröt mot samhällsreglerna betraktades som avvikare och som "sociala smitthärdar" som måste stoppas för att man inte skulle hamna i ett "moraliskt moras" (ibid, s.75). När det gällde pojkar var problemet vanart och brottslighet medan flickornas problem formulerades i termer av vanart och osedlighet. Kontrollen av de unga behövde förstärkas och de moraliska värderingarna återinföras.

Mycket har förändrats under det sekel som gått sedan dess, men man kan säga att det finns rester av den dåtida diskursen kvar i dagens behandlingsarbete även om terminologin är annorlunda. Behandlarna nämner inte själva begrepp som fostran, disciplinering och moral men i vår tolkning kan deras arbete mycket väl kategoriseras utifrån dessa begrepp.

Kategorisering i relation till kön och diskurser

Flickorna

Flickornas sexualitet återkommer i olika problemteman, som oro för en flickas relation till sin pappa eller en annan flickas ständiga uppmärksamhet och flirt med män i alla åldrar. En av kvinnorna beskriver träningen av en flicka som ständigt var utmanande och där hon och flickan, i pedagogiskt syfte, besökte olika ställen i samhället för att lära flickan att *titta normalt* på män och pojkar. En av behandlarna tror att flera av flickorna har varit utnyttjade sexuellt innan de kom till institutionen och hon undrar om det har att göra med att *dom bjuder in till det eller?* Hon förklarar att dessa flickor blir sexuellt utåtagerande och flirtar även med äldre män medan det är otänkbart att pojkar skulle flirta med äldre kvinnor. När det fanns elever av båda könen på institutionen var det inte ovanligt att flickorna klädde sig utmanande och hon menar att konsekvensen kunde bli att pojkarna frestades till sexuella handlingar. Skillnaden mellan flickors och pojkars problem blir uppenbar utifrån det som sägs om sexualitet i intervjuerna. Sexualiteten är central i behandlingen av flickorna, till den grad att man ska förändra ett beteende genom att lära dem, i stället för att vara utmanande, hur man ”tittar normalt” på män.

När det gäller flickor och rymningar berättas det att flickorna vet vem de kan vända sig till ute i samhället och att de ”får ställa upp med sexuella tjänster för det”. De män som på detta sätt utnyttjar de unga flickorna kommenteras emellertid inte.

En kvinnlig behandlare menar att för tio år sedan räckte det med att man skulle bli kvinna, få barn och bli mamma och skaffa en yrkesutbildning. Nu ser hon fler och nya krav som flickorna måste leva upp till och som de har svårt att hantera, vilket innebär att de mår dåligt.

Krav på hur du ska se ut som tjej, du ska vara klipsk och du ska vara duktig i skolan, du ska ha höga betyg, du ska ha stora bröst, du ska ha liten bak, du ska ha smala ben och vara perfekt på alla sätt och vis.

Flickornas problem kan också beskrivas utifrån något som drabbat dem utifrån, de kan placeras på institution som en konsekvens av sexuella övergrepp eller på grund av en otrygg bakgrund som ”trassliga familjeförhållanden”. En kvinnlig behandlare uttrycker flickornas problem i relation till ”bristande kunskap” hos föräldrarna. På frågan om vilken kunskap som saknas, förtydligas svaret med att det också kan beskrivas som brister hos personerna i flickans omgivning, brist på stöd eller att det inte förekommer någon pappa i familjen. En annan talar om ”gränslösa hem” där föräldrarna inte förmått att sätta gränser för dottern, föräldrarna som avses är ofta ensamförsörjande mammor som ibland har missbruksproblem. Det är också familjer med små nätverk som stöd. Flera syskon kan vara placerade på olika ställen utan att ha kontakt med varandra. Man talar även om att flickorna har ett gränslöst beteende och att detta förmodligen är resultat av att de blivit utnyttjade av män.

Hon sköter skolan och kommer in på gymnasiet, hon är en jätteduktig tjej. /.../ Hon kan inte säga nej till killar. /.../ Sedan så vill hon inte säga nej till sex och dom gånger som killen säger att han inte vill ha kondom då ställer tjejen upp på det för hon vågar inte säga att hon vill ha kondom.

Den kvinnliga behandlaren är rädd att flickan åter ska bli utnyttjad av män och har arbetat mycket för att stärka flickans självförtroende dels kroppsligt så hon kan känna sig nöjd med sin kropp och sminka sig mindre och dels för att hon ska våga vara sig själv i alla sammanhang, inte minst i relationen till det andra könet. Citatet ovan visar hur flickorna görs ansvariga, inte bara för sina egna handlingar utan även för pojkarnas. Detta perspektivval och behandlingsinställningen är lätt att förstå och grundas sannolikt i omtanke om flickan, men bortser samtidigt från det faktum att problem med sexuella övergrepp är ett samhällsproblem och inte något som hör hemma hos flickan eller kvinnan. Kolfjord (2004, s. 54) talar om offerskapandets problematik i samband med våldshandlingar och för ett resonemang som även är giltigt för flickor som utsatts för sexuella övergrepp ”Den strukturella våldsproblematiken transformeras till kvinnan och individualiseras därmed, problemet ligger hos henne”.

Det är emellertid tydligt att ett av grundproblemen när det gäller flickor är att deras föräldrar brustit i sin föräldraroll, där- efter drar behandlarna slutsatsen att detta kan vara början till flickornas missbruk, kriminalitet eller självmordstankar och det som varit frekvent förekommande på senare tid, självskärelse. Ett annat är således att flickorna blivit utsatta för sexuella övergrepp, vilket fått omfattande konsekvenser för deras beteende. Man kan tolka detta som att flickorna är offer för företeelser som sedan omformulerats till flickornas problem. Det finns en uppenbar risk att viktimiseringen av flickorna bidrar till att ytterligare kategorisera och stigmatisera flickorna och framhålla deras gränslöshet eller utmanande beteende. Kolfjord (ibid) betonar att man inom den feministiska teoribildningen tillbaka- visar den offerbild som skapats och att man idag snarare talar om våldsutsatta kvinnor och barn som överlevare. Det är viljan till att överleva och överlevnadsstrategier som bör fokuseras. I behandlingsavseende kan vi samtidigt med beskrivningen av offerproblematiken hos flickorna även skönja ett förhållningssätt som handlar om att överleva – eller att stärka en återhämtnings- förmåga. Men fortfarande tycks föreställningar om flickor och deras moral vara präglad av gamla normer.

Andersson (1998) menar att de senaste årens uppmärksamhet på sexuella övergrepp har fått en framtonad plats i institutions- vården av flickor, ett konstaterande som kan bekräftas utifrån våra intervjuer. Liksom Andersson noterar vi hur flickornas sexuella erfarenheter och beteenden fokuseras och blir till grund för bedömningen och för personalens beskrivning av flickorna och deras problem. Ett sätt att förklara detta är enligt Andersson att se det utifrån flickornas samhällsposition som är ”präglad av konflikter mellan barnets oansvarighet och krav på kvinnan att kontrollera sitt sexuella beteende” (ibid, s. 100). Därmed fram- står också det moraliskt-emotionella bemötandet som en viktig del i behandlingen av flickorna.

I intervjuerna nämns ibland att en del flickor är s.k. ”bok- stavs barn” eller med andra ord kan ha (eller har) psykiatriska diagnoser. Det är emellertid intressant att notera att flickornas övriga problem överskuggar de psykiatriska diagnoserna till den grad att dessa hamnar i skymundan i behandlarnas berättelser.

Sexualitet, sexuella övergrepp och våldtäkter får inte tillnärmelsevis samma uppmärksamhet när det gäller pojkarnas problem eller förändringsbehov.

Pojkarna

Intervjuerna med personalen på pojkinstitutionen handlar mycket om de pojkar som nu är elever där flertalet sägs ha en diagnos som ADHD, Damp eller Aspberger. I samtalen med personalen omnämns pojkarna ofta som "bokstavsbarne". Deras problembild är i flera avseenden ny för behandlarna som försöker lära sig hur de ska bemöta pojkarna och deras behov av behandling.

När det gäller de här pojkarna säger en kvinna att läsningen av deras journaler (innan de anländer) ger en bild av "monster som ska komma hit. Dom kan ha tre till fyra olika diagnoser som dom fått under sin korta livstid och vi tycker det är hemskt". Hon poängterar vikten av struktur för de diagnostiserade pojkarna, men med den eftertanken att pojkarna måste lära sig hur samhället fungerar och säger att "vi kan inte ha skyddad verkstad här". Den kvinnliga behandlaren betonar att det krävs mycket kunskap i arbetet med pojkarna. En annan menar att det egentligen inte finns någon i personalen som har tillräckligt med kunskap om diagnoserna och hur de påverkar pojkarna, men att detta är en brist som tvingar personalen att "tänka till mer än tidigare". Hon önskar emellertid att de kunde få mer hjälp och stöd och information om pojkarnas handikapp och vad detta bär med sig nu och i framtiden. Det framgår att det finns en osäkerhet i bemötandet av pojkarna och att man vill ha mer kunskap för att förbättra behandlingsarbetet med dem. Det tycks inte vara ovanligt att man problematiserar diagnoserna och menar att pojkarna får den ena "etiketten" efter den andra.

Dom har märkliga diagnoser /.../ en av våra pojkar han har först en diagnos som förståndshandikappad, sen fick han diagnos som Damp och den togs bort och sen en som ADHD och det gör att alla har famlat för att hitta vad som är bekymmersamt.

Detta har medfört att den här kvinnan försöker bortse från dokumentationen innan hon träffar respektive elev. Liksom sin kollega använder hon begreppet ”monster” i sina reflektioner och i argumentationen för att först träffa pojken i fråga och sedan ta del av dokumentationen.

För när vi får in våra pojkar så är dom ofta nerskrivna å det grövsta. Man förväntar sig att ett monster ska komma in /.../ dom är stämplade, dom är etiketterade alltså till etthundra procent när dom går in här.

Därefter konstaterar hon krasst att detta ingår nog i spelet för annars får dom inte någon plats ”inte pengar av politikerna och nämnden beviljar inte det”.

På pojkinstitutionen reflekterar man mycket kring skillnaden mellan de tidigare och de nuvarande eleverna. De förra var kriminella, de missbrukade och de var aktuella hos socialtjänsten, medan de nya pojkarna inte har något av detta utan det handlar om en social problematik med mobbade pojkar och ”väldigt ensamma pojkar och ingen har något riktigt grepp om varför”. De har inte fungerat i skolan och de klarar inte av socialt samspel ”alltså hur man fungerar i ett samtal, hur man fungerar i en grupp och det ställer till väldigt mycket problem för oss”. En manlig behandlare tycker att det svårt att hantera diagnoserna eftersom individen på ett eller annat sätt ändå måste lära sig att fungera i samhället, det är ett handikapp som man måste lära sig leva med.

För att en elev har Damp kan vi inte hänga en skylt om halsen på honom när han går ut i samhället, där det står ’jag har Damp’.

Man kan inte förvänta sig att människor ska veta hur man ska bemöta honom, menar han, och berättar vidare att en del elever ofta har fått höra att de har Damp och att de använder sig av det som en ursäkt för sitt handlande. Som exempel nämns hur pojkarna använder uttryckssättet ”Jag tar en Damp på det” och därefter förväntar de sig att allt är bra!

En man betonar vikten av att ha en struktur och att en del av pojkarna ”har behov att veta timme för timme annars kan dom sätta sig på tvären”. Pojkarna reagerar på ett icke-förutsägbart

sätt och saknar den relationskompetens som krävs för att leva i och med en grupp. En del av pojkarnas problematik består i att de inte kan be om ursäkt när de gjort fel utan snarare blir aggressiva, de saknar förmåga till problemlösning vilket föranleder många behandlingssamtal med dem. Man vill förbereda pojkarna på livet utanför institutionsvärlden och lära dem att ta ansvar för sig själv, men samtidigt framförs en oro för att omvärlden inte ska se förändringarna och om pojkarna återkommer till sina gamla miljöer riskerar de därför att falla tillbaka i gamla rollmönster igen.

Sociala handlingsmönster

Vid flickinstitutionen synliggörs två olika berättelser, dessa framställer flickor på två sätt. I den ena är flickan den ”aktiva förförerskan” som flirtar och utmanar männen. Detta är så uppenbart att hon måste tränas för ett annat (moraliskt) beteende, till en ny könsidentitet. I den andra är flickan ett ”offer” antingen för sin dysfunktionella familj eller för sexuella övergrepp. Men samtidigt som hon ska skyddas inom institutionens ramar och vård så individualiseras problemet och det är flickan som ska behandlas.

Vid pojkinstitutionen har det skett en diskursiv förflyttning från sociala problem till en diskurs som kännetecknas av psykopatologi, från friskt till sjukt. De tidigare eleverna beskrivs som ”friska huliganer” medan de nuvarande pojkarna är ”psykiskt störda”. Man kan tolka det som en övergång från en social diskurs till en psykiatrisk diskurs. Det är en professionell diskurs som diagnosticerat pojkarna men ett traditionellt behandlingsarbete som möter dem vid placeringen på institutionen.

Det finns överhuvudtaget ett diskursivt skillnadstänkande som enligt Kerstin Hamreby (2005) skymmer sikten för könsmaktsförhållanden, därför måste makt vara i fokus när frågor om kön studeras. De sociala problemen idag har likheter med dem som fanns i början av förra seklet och vi instämmer med Hamrebys förslag (ibid, s. 179) ”Om vi tar utgångspunkt i makt när de ungas varande och villkor i samhället diskuteras kommer

betydelsen av kön, klass, etnicitet, funktionshinder, sexuell preferens och generation som självklara aspekter”. De rådande diskursiva praktiker som vi kunnat identifiera i vår studie bygger inte på detta synsätt utan snarare på traditionellt konstruerade tankegångar om könsskillnader. I det köntänkande som vi mött på institutionerna är kön skilt från makt, maktaspekterna osynliggörs helt enkelt. Ett talande exempel är hur flickorna beskrivs som en sexuell utmaning för pojkarna och därför måste lära sig ett annat beteende, medan det inte talas om att pojkarna ska lära sig att respektera flickornas gränser. Könskategoriseringen behöver problematiseras för att åskådliggöra den betydelse den får för maktförhållandena i ett genusperspektiv. Med ett maktperspektiv som raster synliggörs de olika villkor som råder för flickor och pojkar och dess konsekvenser för behandlarnas föreställningar om – och bemötandet av – flickor respektive pojkar inom institutionsvården. Vi delar Skeggs åsikt (1999) att vetandet förmedlas via de diskurser vi har tillgång till och som bidrar till vår tolkning och förståelse av olika företeelser. De rådande diskurserna om makt, eller avsaknaden av sådana, legitimerar en underordnad position för flickorna jämfört med pojkarnas situation.

Behandlingen

De diskurser som framträder har naturligtvis avgörande betydelse för arbetet med flickorna och pojkarna. Trots behandlarnas mycket varierande erfarenhet och utbildning i relation till ungdomsvård finns det en tydlig konsensus i de diskurser som presenteras i intervjuerna. Behandlarnas förhållningssätt vilar ofta på ganska stereotypa könade kategoriseringar av ungdomarna. Det visar sig inte minst i beskrivning av hur flickor respektive pojkar generellt ”är”, som exempel omnämns flickorna som långsinta och intrigmakare medan pojkarna är raka, blir arga och gör upp på en gång. Samtliga intervjuade är också överens om att det är mycket svårare att arbeta med flickor än med pojkar (se kapitel 3). Det är traditionella föreställningar om flickor och pojkar som utgör den normativa grunden för be-

handlingsinnehållet och därmed riskerar andra viktiga faktorer förbli dolda. Behandling framstår ofta som liktydigt med (moralisk) fostran, men detta är ett begrepp som aldrig nämns av behandlarna. Fostran så som den kan identifieras i behandlarnas berättelser är ett identitetsarbete, ett sätt att tillrättaföra ungdomarna eller med andra ord att modifiera det beteende som är orsaken till att de placerats på institution.

Flickornas problem och behov har, liksom pojkarnas, med fostran att göra, men de moraliska bedömningarna är oftast kopplade till flickornas sexualitet. Behandlarna är överens om att det skapas problem när man har flickor och pojkar i gemensam institutionsvård. Det återges via flera berättelser från tiden då man hade flickor och pojkar i behandling samtidigt och om händelser där flickorna for illa av pojkarnas sexuella kränkanden beteenden, men även i dessa fall konstateras att flickorna var utmanande via sin klädsel och sitt beteende. Det är knappast någon överdrift att påstå att flickornas skuld är ett tema som återkommer i berättelserna. Flickornas sexualitet ingår i behandlingsarbetet och en person från ungdomsmottagningen kommer en gång i veckan till flickinstitutionen. Någon motsvarande behandlingsinsats finns inte på pojkinstitutionen. Man kan skönja ett tema där pojkarnas sexualitet är ett naturligt fenomen, ett manligt privilegium, medan flickornas sexualitet väcker oro och skapar problem. Behandlingsarbetet med flickorna är ofta kopplat till flickornas kroppar och sexualitet och här tränas flickor i att inte flirta med män medan på pojkinstitutionen tränas pojkarna i hygien. I behandlingen av flickorna ingår kroppsvård utifrån ett annat tema där SPA-avdelningen spelar en stor roll och där de kan få massage för att koppla av. Den könade praktiken har en genomslagskraft där flickorna ska vårda sitt utseende medan pojkarna ska vara rena. Flickorna relateras till det estetiska och emotioner medan pojkarna ska lära sig renlighet och sundhet och deras kroppsvård är oftare kopplad till träning.

I mötet med flickorna krävs lyhördhet i avseenden som rör sexualitet och kvinnligt könsspecifika samtalsområden och de manliga behandlarna på flickinstitutionen framhåller att en av fördelarna med att ha personal av båda könen är att kunna

erbjuda flickorna vuxenkontakter inom alla områden. Någon av dem framhåller också betydelsen av att kunna erbjuda flickorna en manlig rollmodell som behandlar dem med respekt. Männerna framstår som mycket försiktiga i sitt sätt att närma sig flickorna. Det är kvinnorna som i huvudsak står för den emotionella kontakten och närheten. Den uppdelning av arbetsuppgifterna som finns är relaterad till flickorna, deras kroppar, kroppsvård och sexualitet. Det är inte en strukturerad behandlingsinriktning som ligger till grund för arbetsdelningen utan snarare en hänsyn till flickornas integritet, som utvecklat dessa könade bemötanden.

En av de kvinnliga behandlarna är själv intresserad av fysiska aktiviteter och tycker det är lättare att föreslå äventyrliga aktiviteter när det gäller pojkar eftersom flickor är rädda för att smutsa ner sig. Men i behandlingen får flickorna rida och hålla på med hästar och det är positivt.

Så tycker jag det är bra med barn och djur. Jag har sett dessa tjejerna när dom kommer till hästarna och var ledsna, dom hittade alltid var sin favorit, är dom ledsna och så när vi kommer dit så går dom bort till hästen och pratar av sig.

Hon förtydligar med att hästen är ”en bra lyssnare”. Förutom ridningen vill flickorna ha dans, aerobic och spinning som träning. Den kvinnliga behandlaren har insett det som Gilligan (1998) menar är av största betydelse för placerade barn, nämligen att behandlingen arbetar med att förstärka deras självkänsla via aktiviteter av olika slag. Att vara framgångsrik i någon aktivitet är ett sätt för den unge att skapa motståndskraft och återhämtningsförmåga på andra plan.

Behandlingen av flickorna handlar också om samarbetsövningar i gymnasalen där man hjälper varandra eller tränas i att be om hjälp. Kompissamtal förekommer regelbundet och går ut på att lära flickorna att hantera konflikter. Det är en verksamhet som är starkt känslomässig eftersom det ofta handlar om dem som blivit osams och då vill de inte prata om det eller med varandra. Men de blir milt tvingade till det. Den kvinnliga behandlare som har ansvar för kompissamtalen beskriver sitt arbete:

Då börjar jag med att säga att jag har pratat med vissa av er /.../ så börjar jag berätta vad jag hört, vad dom berättat för mig och så vill jag att dom själv ska öppna upp och börja prata och det gör dom. Sedan drar jag mig tillbaka men försöker ändå styra upp det, för dom får inte lov att sitta och skrika och gala på varandra.

De sportsliga aktiviteterna sker i hög grad utifrån flickornas frivilliga val medan däremot den träning av relationsförmågan som kompisamtalen innebär är av tvingande natur. Den syftar också till att minska de bråk och konflikter som beskrivs som vanligt förekommande bland flickor. Kompissamtalen kan ses som en könsspecifik del av behandlingen och den leds också av en kvinnlig behandlare. Flickinstitutionen har en traditionell könad praktik som beskrivs av en av de kvinnliga behandlarna som "feminin".

En av männen med lång erfarenhet av institutionsarbete ger intressanta reflektioner om institutionsplacerade flickor och pojkar. Förr var eleverna friska ungdomar med sociala problem och därför var det lättare att arbeta med dem i grupp. Idag krävs mer individuella lösningar i arbetet med pojkarna som har en psykiatrisk diagnos. Arbetsuppgiften har blivit mer psykiatrisk inriktad och det är andra krav man arbetar med idag, t.o.m. grundläggande ADL-träning. "Vi har fått en stämpel på oss att vi klarar av dom, på gott och ont". Med det menar mannen att det kanske hade varit bättre att inte ha så många pojkar med liknande problem samtidigt. Han har själv lång erfarenhet från psykiatrisk vård och tycker att han kan hantera eleverna bra. Det krävs emellertid striktare regler och mer kontinuitet än tidigare eftersom de minsta variationer i personalens förhållningssätt kan skapa förvirring hos pojkarna. Det förefaller inte som valet av de individuella pojkarna från början inriktades mot dem som fått en diagnos, snarare har ryktet om institutionens arbete spridits som ringar på vattnet och nu kommer det förfrågningar från olika håll. Men han menar att det finns gränser för institutionens behandlingsförmåga även om de ibland även klarar gränsöverskridanden och uttrycker sig:

Om dom behöver medicinering för sina psykiska problem då ska dom inte vara här /.../ vi har haft pojkar som varit så galna så dom behövt medicinera, men vi har rätt ut det ändå på något sätt.

Till skillnad mot de tidigare eleverna kan man se klarare förbättringar i utvecklingen hos dem som nu är på institutionen. De goda resultaten anses också bero på att man har mer familjearbete nu än tidigare.

De kvinnliga behandlarna talar om att de nuvarande elevernas diagnoser kan vara en fördel för föräldrarna och att diagnosen kan medföra att pojkarna får extra resurser t.ex. assistent i skolan. Men en av dem betonar också att pojkarna är en del av sina familjer och de ska lära sig fungera där. Det som också skiljer de här pojkarna från dem som var placerade tidigare är att de kan åka hem t.ex. på Valborgsmässoafton, midsommar och nyårsafton, något som var omöjligt tidigare eftersom ”det är suparhelger så det funkade inte”.

En av kvinnorna berättar om pojkarna som tidigare fanns på institutionen, de var äldre än de nuvarande eleverna och de var ofta kriminella. En annan menar att de var enklare att arbeta med, för då bestod arbetet mer av att få dem att inse vad som är rätt och fel. En tolkning är att behandlingen då hade moraliska förtecken. Nu består eleverna av yngre pojkar med andra problem och en kvinna menar att de har fått diagnosen ”för att dom ska komma till en institution så problemet försvinner från hemkommunen”. Men när en del av pojkarna varit placerade på institutionen ett tag så visar det sig ofta att det är andra problem, t.ex. familjeproblem, som dominerar. Hon tror också att incest kan vara ett av pojkarnas problem även om det är svårt att fastställa. Mobbning är ett annat problem som nämns. Den här kvinnan vet inte varför man valt att ändra på urvalet av pojkar i behandling och tror att övergången till de pojkar som har ADHD-diagnos ”har blivit jobbigare än vad man räknat med”. Strukturen är det viktigaste i behandlingsavseende och skolan är det som ska prioriteras. Hon betonar också att de ”måste lära sig och börja tvätta sig, alltså hygien så att den ska fungera och beteendet måste förändras för många”. Vad gäller beteenden som kräver förändring så är det aggressivitet och språkbruk som nämns som exempel. En annan kvinna beskriver, liksom flera av hennes kollegor, en tydlig skillnad mellan problembilden av de tidigare pojkarna och de som nu är inskrivna på institutionen, de förstnämnda var omhändertagna för kriminalitet som bilstölder,

olovlig körning och inbrott och de var även i början av ett narkotikamissbruk, vilket kvinnan ser som ett friskt beteende, ”alltså dom betedde sig som normala friska ungdomar”. De nuvarande eleverna beskriver hon som ”psykiskt störda”. De kräver ett annat bemötande som utmärks av en långsammare takt samtidigt som pojkarna saknar den sociala kompetens som de tidigare pojkarna visade på. Den här kvinnan har hemkunskap med pojkarna och kan via exempel visa på det tålamod som krävs för att de ska utföra enkla göromål. Här konstrueras pojkarnas problem på en skala mellan ”friskt och sjukt”.

Skolan – ett prioriterat behandlingsområde

Institutionerna är också en form av skolhem och skolan fyller en viktig funktion i behandlingsarbetet eftersom eleverna har bristande skolkunskaper i relation till sin årsklass. Förutom att lärarna ska undervisa och följa respektive läroplaner blir det tydligt att uppfostran och kontroll är riktmärken för arbetet i skolan. Ungdomarnas relationsförmåga och förmåga till konfliktlösning tränas kontinuerligt – en form av disciplinering som står på skolagendan.

En av de manliga behandlarna på flickinstitutionen är lärare med lång erfarenhet av skolarbete med både flickor och pojkar på institution. Han menar att det finns en strikt struktur för skolarbetet som ska följa läroplanen. De konflikter som kan uppstå i undervisningssituationen har han lärt sig att förebygga eller bemästra. Han nämner som exempel det ”runda bordet” som eleverna tidigare satt runt. Konflikter uppstod ofta elever emellan, mellan elever och lärare eller mellan eleven och systemet. Placeringen runt bordet där eleverna hade ögonkontakt med varandra gav upphov till konflikter och läraren menar att just ögonkontakten är inte bra när det gäller ungdomar med koncentrationssvårigheter eller andra problem. ”Vad sitter du och stirrar på?” är en fråga som kunde starta bråk. Bordet kunde också vara ett hinder när man var tvungen att handgripligen försöka föra ut någon elev från skolan och ”det var någon slags jakt runt det här bordet”. Problemet löstes rationellt med en

annan placering av eleverna. Schemalaggningen var en annan konfliktorsak som man löste genom att låta flickorna själva, via datorer, bli ansvariga för planeringen vilken sedan godkändes av lärarna. Därmed undvek man det maktspel som uppstod när eleven presenteras för det schema som lärarna gjort upp. Flickorna är intresserade av det här systemet och läraren tror att pojkar kanske skulle ha svårare för det och hellre överlämna och säga ”nej, du får planera till mig”. Han grundar sitt påstående på tidigare erfarenheter av arbetet med pojkar.

Läraren beskriver också flickorna som extra känsliga vilket kan vara en del av deras problem, ”nästan alla elever som vi har är i hög grad sensibla personer, jag tror att de skiljer sig från genomsnittet”. Denna sensibilitet kan vara orsaken till att de är institutionsplacerade, de klarar inte av sin situation och hamnar i svårigheter. Han konkluderar ”för det är inte maskrosbarnen som vi har här, dom klarar sig på ett annat sätt”.

De två manliga lärarna på pojkinstitutionen är överens om att deras arbetsuppgift inrymmer två roller, självklart som lärare men också som socialarbetare. Eleverna har stora problem med koncentrationen och kan inte uppmärksamma skolarbetet under längre stunder. Därför avbryter lärarna arbetet ganska ofta och kan då t.ex. ägna sig åt bollkastning eller liknande. Man arbetar med högst tre elever samtidigt och får alltid ha alternativa planeringar för arbetet. Målet med arbetet är, liksom vid flickinstitutionen, att försöka uppnå fullständiga betyg i sin respektive årskurs. Den ene läraren menar att det inte finns någon uttalad pedagogisk metod för arbetet och säger att ”vi har försökt tillgodogöra det här praktisktteoretiska”. Det kan innebära att koppla samman pojkarnas praktik med skolämnen. Han berättar om en pojke som var på väg att ge upp praktiken där han blivit ombedd att mäta en diameter, men han visste inte vad det var. Efter att läraren undervisat honom förstod pojken ”att för att klara av sin praktik var han tvungen att lyssna på det vi gjorde i skolan /.../ allt med skolan blev intressant”. Det här stärkte pojkens självförtroende, vilket är ett av målen som anges. Flera av pojkarna har varit mobbade eller mobbat och arbetet med deras självförtroende kan även bestå i filmskapande och andra kreativa uppgifter som ger ett positivt resultat.

Det är inte ofta att dom fått visa att dom dugt till någonting utan det har mest varit skit skit skit, och då tycker jag att filmen hjälpt väldigt mycket.

Pojkarnas diagnoser aktualiseras på olika vis, klassrummet är inrett i en mycket lugn stil för att inte störa deras uppmärksamhet och de får inte vara fler än tre pojkar samtidigt i klassen. Men en av männen är ändå tveksam till relevansen hos diagnoserna och menar att det tas för lite hänsyn till miljöns påverkan. Att misslyckanden och problem är i fokus för pojkarnas liv är uppenbart för en av männen och han säger ”man fungerar ju lite grann som en container för deras frustrationer”. Han menar också att med de här pojkarna som elever får man ha ”en övertoleransnivå”. Även han uttrycker viss tveksamhet inför diagnoserna och tror att man är för snabb med att sätta diagnos på pojkarna, fast det kan hjälpa föräldrarna och även lärarna att förstå pojkarnas problematik. Han tror att pojkarna inte fått tillräckligt med bekräftelse under uppväxten, att de inte blivit lyssnade på eller sedda i den utsträckning som barn har behov av.

Jag tänker på hur deras uppväxt har format dem till att tolka omvärlden på ett visst sätt som gör att de reagerar på ett sätt som är fel enligt samhällets regler.

Jämfört med de tidigare eleverna, som oftast var kriminella och hade vissa drogproblem, är de här pojkarna yngre och har större koncentrationssvårigheter samt läs- och skrivsvårigheter. En förklaring till att de nuvarande eleverna inte är brottsliga är att de är helt enkelt för unga ”dom har inte hunnit komma ut på gatan än och börja med kriminaliteten”. De beskrivs också som uppgivna och det kränkande språk som förekommer, särskilt från elev till lärare, ses som ett resultat av denna uppgivenhet och att de själv blivit kränkta tidigare. Man menar att detta är problem som man arbetar mycket med.

Skolan är en oerhört viktig arena med många möjligheter till utveckling för ungdomarna. Inte bara i nutid utan redan i början av 1900-talet ansåg man att bristen på uppfostran och bildning var orsak till att de unga utvecklade sociala problem. Hamreby

(2005) refererar till Ebba Westbergs skrift om ”Samhällets barnavård” från 1906 i vilken hon understryker att det är undervisning som ska förebygga och motverka de sociala problemen i samhället. Westberg skriver bland annat att ”Det gäller att laga att deras själslif är upptaget av det, som är nyttigt och sundt så blir där icke plats att växa så mycket ogräs. En god och verkligt väckande skolundervisning, fortsättningskurser, allmänt intresserade och väckande företag, som samla ungdomen utanför skoltiden, ordentligt arbete, tillgång till oskyldiga förströelser, motarbetande av sensationslitteratur – allt detta är angreppspunkter i kampen mot osedligheten bland ungdomen”. (Hamreby, 2005, s, 95). Hamreby visar på hur skolans uppgift tidigt var att fostra barnen in i borgerlighetens ideal för att på så sätt främja deras sedliga utveckling. Den bildade medelklassen skulle bidra till barnens uppfostran eftersom man ansåg att många föräldrar från arbetarklassen saknade denna förmåga. Den uppfostran som avsågs var egentligen en kontroll och disciplinering av de unga. Idag talar vi om skolans betydelse för de ungas utveckling i andra termer. Gilligan (2001) betonar särskilt dess vikt för barn inom vården eftersom skolan som miljö har stor potential som stimulans såväl för lärandet som för barnens sociala förmåga. Lärarnas mentorroll är viktig och skolarbetet kan bli avgörande för ungdomarnas självkänsla och därmed t.o.m. en vändpunkt i utvecklingen. Det förefaller som skolarbetet på institutionerna har utvecklat goda förutsättningar i dessa avseenden.

Sammanfattningsvis

Vi har fått lyssna till en mångfald av reflektioner kring behandlingsarbetet, avsaknaden av en tydlig inriktning på arbetet är uppenbar utom då det gäller skolarbetet. Men samtidigt är behandlarnas engagemang i arbetet för flickornas och pojkarnas bästa också påtagligt.

Naturligtvis undrar man ofta hur det går för de unga som man mött inom institutionsvården. Det är sällan som behandlarna får veta något om det långsiktiga resultatet av vården, men när det händer och det är positivt så väcker det mycket stor

glädje. Behandlarna berättar om sina positiva upplevelser när flickor och pojkar kommit på besök för att visa upp sig själv eller sin familj och sin nya välordnade tillvaro. Men det finns många som man aldrig får veta något om. En av männen önskar att han fick möjlighet att undersöka hur det gått för pojkar som varit på institutionen. Han vet bland annat att en del av de tidigare eleverna numera finns inom kriminalvården, men också att en del klarar sig bra och är egna företagare. Den här behandlaren har färdigformulerade frågor som han vill ha svar på – frågor som är relevanta inte enbart för den enskilde behandlaren utan för institutionsvården som helhet:

Var det något speciellt som hände som gjorde...? Vad var det bästa? Vad var det sämsta? Varför lyckades du och varför lyckades du inte?

Kapitel 6. Familjearbete, kön och etnicitet

Arbetet med föräldraskapet

Familj är ett relativt begrepp idag och inrymmer många variationer på konstellationer av vuxna och barn. I inledningen av sin bok *Det moderna föräldraskapet* skriver Bäck-Wiklund och Bergsten (1997) att den allmänna uppfattningen om familj fortfarande är kärnfamiljen, trots att den inte är lika vanligt förekommande som för några decennier sedan. Ett ökat antal skilsmässor, ett utökat familjebegrepp som omfattar stora delar av släkten, samboförhållanden och homosexuella partnerskap har förändrat och förnyat innebörden i begreppet familj. Det är inte ovanligt att barn växer upp med två familjer och att även familjemedlemmarna kan skifta med tiden. Traditionellt är det kvinnorna/mödrarna som haft det största ansvaret för barnen, deras uppfostran och omvårdnad medan männen/fäderna var familjeförsörjare (se t.ex. Hamreby, 2005). Den här komplementära könsordningen har förändrats allt sedan industrialiseringen i början av förra seklet. Men trots detta, lever fortfarande föreställningarna om mödrarnas huvudansvar för barnen kvar i många avseenden och när man talar om föräldrar i vår studie är det ofta den ensamförsörjande modern som avses. Fäder nämns inte sällan som den frånvarande fadern som den unge saknar. Förväntningarna på föräldrarna och deras ansvar för barnen tycks i hög grad vara könsbundna. Det gäller i ett familjepolitiskt perspektiv, i ett jämlikhetsperspektiv och det framgår av intervjuerna med behandlarna. Familj som ett mångtydigt begrepp är således viktigt att ha med när behandlingspersonalen berättar om sitt familjearbete. Såväl kön som klass är markörer som inte alltid nämns, men som alltid finns med som ett undertema för beskrivningen av arbetet med familjer.

Ifrågasatta föräldraroller

Familjearbetet eller arbetet med föräldraskapet framstår som en viktig del i behandlingsarbetet. Ett återkommande tema i intervjuerna handlar om familjernas engagemang i sina barn, men samtidigt berättar man om deras tillkortakommanden i vissa avseenden. En av behandlarna beskriver hur en mamma överskrider gränser:

Hans mamma, då på behandlingskollegium så sitter hon och gullar och nyper honom i örat och gör pussi pussi på honom.

Pojken har agerat kraftfullt på detta och personalen har gett honom stöd i att försöka prata med mamman. Den kvinnliga behandlaren menar att engagemanget kan få övertoner när mödrar har svårt att inse att deras baby blivit tonåring och det kan vara svårt att lära mödrarna ett nytt sätt att visa omsorg på. Här blir det pedagogiska inslaget i familjearbetet tydligt. En annan kvinnlig behandlare menar att

En del mammor har inte fått det med sig som dom behövt för att möta sina döttrar när dom kommit upp i åldrarna. Det går bra så länge dom är små.

På frågan om detsamma gäller för papporna blir det andra företeelser som uppmärksammas, där rädslan för att flickornas relation till sina pappor är för nära.

Den är inte riktigt frisk, det är kanske fel att säga att den inte är frisk men det finns liksom ingen barn – vuxen gräns.

Det finns flickor som konkurrerar ut mödrarna och en behandlare berättar om en flicka som alltid skulle sitta i framsätet i bilen när föräldrarna hämtade henne.

Flickan skulle gå ut och äta middag med sin pappa när de kom hem och då blir det lite konstiga situationer.

Personalen har många tankar kring familjerelationerna, särskilt då den här 15-åriga flickan kunde sätta sig i pappans knä och man anser att det står klart att föräldrarna inte har markerat gränser för flickan i hennes utveckling. I en vidareutveckling av

beskrivningen talas om att föräldrarna behöver hjälp med att sätta gränser för "det sexuella, det är klart att dom tankarna funnits". De tankar som här åberopas är incestuösa tankar och behandlaren förklarar

I min bedömning blir det ju för nära helt klart, när flickan sitter i framsätet i kort-kort och uringat och mamman får sitta som en grå mus i baksätet. Då tycker inte jag att det stämmer.

Det här är "problem" som man arbetar med i föräldragrupperna där vikten av att sätta gränser är ett framträdande tema. Det handlar också om kroppen och en behandlare menar att föräldrar inte ska visa sig nakna för barnen, t.ex. när man duschar. Man är inte kompis med sitt barn utan man är förälder och det är skillnad. Vidare berättas om ensamförsörjande mammor och om deras "tonårsliv och konkurrens med dottern". När döttrarna utvecklas i tonåren kan en situation uppstå där mammor och döttrar tävlar,

Man låter inte dottern vara tonåring utan man tar det ifrån henne genom att själv vara ännu mer tonåring.

Flickorna reagerar inte sällan med besvikelse och ilska

Dom kan till och med uttrycka att 'jag har ingen mamma, jag har en kompis'.

Skiftande föräldraroller och gränssättning

I en studie av föräldrar till tonåringar (Dahlgren & Claezon, 1997) utkristalliserades tre förhållningssätt mellan föräldrar och tonårsbarn: kompisföräldraskap, auktoritativt föräldraskap och ambivalent föräldraskap. I den auktoritativa familjen är det föräldrarna som själva är auktoriteterna som framhåller vikten av en gemensam uppfostringsmetod gentemot barnen. Det ambivalenta föräldraskapet utmärks av att barnen ibland bemöts som vuxna och ibland som barn, det är med andra ord en ganska diffus uppfostran som inte är "antingen eller" utan snarare "både och". Kompisföräldraskapet är ett senmodernt förhåll-

ningssätt som grundas i intima relationer i familjen och som ofta utesluter andra vuxna. Man skulle kunna tänka sig att föräldrarna till de institutionsplacerade barnen hör hemma i den här gruppen och alltså är påverkade av moderniseringsprocessen. I studien uppfattar man även en slags omvänd socialisationstanke som innebär att föräldrarna inte medvetet försöker påverka sina ungdomar utan dessa får bestämma ganska mycket själva – eller rent av påverka föräldrarna även om det inte sägs i så tydliga termer. Det finns också föräldrar som berättar om hur ungdomarna tar hem kunskaper till föräldrar, t.ex. när det gäller miljöfrågor. Författarna menar att föräldrars förhållningssätt till sina ungdomar kan ses som det föränderliga samhällets spegel.

I föreliggande studie har vi endast behandlarnas bilder av föräldrarna att utgå ifrån, men en del av dem tycks överensstämma med ett kompisföräldraskap medan flera av dem också ser ut att stämma med kategorin ambivalenta föräldrar. Däremot har vi inte några tydliga exempel på föräldraskap som kan betecknas som auktoritativt. I en tid full av motsägelser finns naturligtvis också många och skiftande sätt att hantera föräldraskapet på. Kan de uppfostringsideologier som tillämpas på institutionerna stå i motsats till föräldrarnas förhållningssätt eller samverkar dessa? Det här är en fråga som vi inte kan besvara i den här studien, men som är värd att reflektera vidare kring.

Vid genomläsningen av intervjuerna framstår det tydligt att gränssättning, ”att sätta gränser” är ett utomordentligt viktigt pedagogiskt förhållningssätt i familjearbetet. I föräldragrupperna ser behandlarna det som sin uppgift att lära föräldrarna ”sätta gränser för sina barn och för sig själva” och behandlarna ”sätter gränser” för ungdomarna inom institutionsvården. Att ”sätta gränser” uttrycks mycket generellt och som ett gångbart uttryck som inte alltid definieras, men som har en värderingsgrund som alla ändå tycks vara eniga om. Det är vanligt att man uttrycker att ungdomarnas problem hänger samman med föräldrarnas oförmåga ”att sätta gränser”, vilken kan ha många innebörder. En manlig behandlare säger generellt om vaghet i förhållningssätt ”man kan ju göra ett jävligt bra jobb utan att sätta namn på vad man faktiskt gör”. Han tillägger emellertid att det skulle vara

väldigt bra att ha arbetet tydligare förankrat, särskilt om man blir ifrågasatt av föräldrar eller socialtjänsten.

En kvinnlig behandlare talar emellertid om att anledningen till ungdomens behov av institutionsvård beror på bristande kunskap hos föräldrarna, otillräckliga nätverk och brist på personer som kan ge stöd. I föräldraskapets diskurs kan man spåra en könsskillnad där föreställningar om hur mammor respektive pappor ska vara är konstruktioner som vilar på en traditionell grund. Som exempel på essentialistiska skillnader mellan könen kan nämnas hur den frånvarande pappan nämns som en "brist" medan mammors oförmåga kan handla om att de "sviker" sina barn, det gäller särskilt döttrar. Pappan som inte är närvarande omnämns inte som en svikare.

Det är således inte med nödvändighet som ungdomarnas egna problem är den primära anledningen till att de placerats på institution, deras reaktioner och beteenden är, enligt behandlarna, konsekvenser av föräldraskap som inte fungerar. Man berättar om föräldrars missbruk som varit destruktivt för föräldraskapandet och om relationsproblem i familjerna och hur detta påverkar de unga. Men en manlig behandlare berättar också hur man med hjälp av en familjeterapeut fått två skilda föräldrar att samarbeta för att hjälpa sin son, vilket lett till positivt resultat i behandlingen av sonen.

Familjearbete med mammor och pappor

Som vi berättat om tidigare har man särskilda aktiviteter där de kvinnliga behandlarna tillsammans med elevernas mammor åker iväg till en stuga där de övernattar och har trevligt. På frågan om vad de gör tillsammans svarar en kvinnlig behandlare Enbart lyxiga saker! Ambitionen är att kvinnorna, mammorna och behandlarna, ska umgås på lika villkor, man lagar mat tillsammans, det kan handla om att bada bastu, noppa ögonbryn eller ställa horoskop men även friluftsliv med skogspromenader. Under samma helg är de manliga behandlarna tillsammans med papporna och sönerna på aktiviteter som t.ex. kanotutflykt. Den kvinnliga behandlaren menar att hon tidigare varit tveksam till

den här könade uppdelningen av arbetet med mammor och pappor men att hon numera accepterat den utifrån ”att få sova perspektivet”, mammorna som i vardagen oftast går upp tidigt om morgnarna behöver en sovmorgon.

Vid den andra institutionen har familjearbetet och mötet med mammorna och papporna skett på institutionen dels som gemensamma stunder då man gemensamt äter något som flickorna tillagat eller bakat och dels som enskilda samtal mellan behandlare och föräldrarna. Behandlingspersonalen på båda institutionerna betonar vikten av familjearbetet och ser det som en stimulerande arbetsuppgift.

En manlig behandlare tycker att det är positivt att utvecklingen gått mot familjearbete, vilket inte var vanligt för en del år sedan.

Vi inser ju att det aldrig är ungens fel att dom hamnar här, det säger vi redan från början till alla föräldrar och ibland är det ju en chock för dem att höra. Dom vill ju gärna se det som att det är ungens beteende som det är fel på – och gärna då med en diagnos.

Här är det inte barnet och den psykiatriska diagnosen som är problem utan snarare den dysfunktionella familjen. Samma behandlare betonar att det inte går att arbeta med den unge separat och efter två år skicka hem honom till en familj som kanske inte förändrats. Därför är de regelbundna familjesamtalen viktiga, syftet är att överföra institutionens förhållningssätt till föräldrarna som sedan kan praktisera detta hemma. ”Det är inte någon terapinivå, då får dom leta sig någon annanstans.” Det pedagogiska inslaget är uppenbart när det gäller familjearbetet. En av de kvinnliga behandlarna tror att familjernas engagemang i sina barn har sin grund i att institutionspersonalen utvecklat sitt familjearbete. Vid båda institutionerna pratar man om familjearbetet på ett sätt som speglar ett systemteoretiskt synsätt.

Det första vi frågar efter när killen kommer på besök är vad finns det som är gott och vad finns det som är positivt? Och föräldrarna tittar liksom, det är inte därför vi är här.

Citatet ovan speglar det förhållningssätt som man håller på att vidareutveckla på en av institutionerna. Citatet visar också på

föräldrarnas tidigare erfarenheter och förväntningar på bemötandet, de är beredda att prata om problemen snarare än det som fungerar i familjen. Personalen försöker överföra sitt förhållningssätt till familjen, men det är en lång process som bland annat innebär att den unge ska kunna hantera sin situation även i hemmet. För föräldrarna kan det innebära att de får hem sin son som har nya krav på dem.

Det händer att föräldrar kommer hit mer och en del börjar läsa jättemycket litteratur och tycker att nu ska jag minsann lära mig hur man ska vara en bra mamma.

Det här kan tydligen också bli fel, den kvinnliga behandlaren fortsätter med att beskriva att så småningom förstår föräldrarna att det handlar mest om att vara rak och kunna sätta gränser. Hon sammanfattar ”så trivs dom rätt bra på slutet, mamman och sonen, tills nästa grej kommer”.

En av de kvinnliga behandlarna tycker att det är mest intressant att få arbeta med papporna och pojkarna. Hennes citat speglar hennes tankar kring det könade arbetet.

Jag har fyra familjer, tre av papporna, vad det än är så frågar de efter mig och så har jag en mamma som kommer. Så om det är något med könet det vågar jag inte säga.

Arbetet med papporna beskrivs som jättespännande och kan även innebära ”att vara detektiv och leta upp dem” eftersom de sällan finns med på ett naturligt sätt i nätverket. Hon beskriver med glädje hur hon fick en pappa från ett annat land att komma hit och hälsa på sonen och hur lyckligt mötet blev, trots att de inte sett varandra på många år. Hon ser själv väldigt glad ut när hon beskriver hur ”pojken strålade som en sol”. En annan pojke bråkade jämt med sin pappa när de träffades och den kvinnliga behandlaren och kollegorna hjälpte till att ordna en resa till Afrika där släkten finns ”så far och son åkte ner till Afrika, sedan kom dom tillbaka och sen dess har det inte varit de här jättekonflikterna”. Det förefaller som de här mötena med fruktbara resultat för pojkarna och deras familjer är det som bär och kompenserar för de gånger då arbetet upplevs som ytterst påfrestande.

På flickinstitutionen har man på grund av återkommanden omorganisationer fått ge avkall på det familjearbete som man gärna prioriterade och som ansågs vara mycket fruktbart. Behandlarna beskriver mötet med föräldrarna och föräldraträffarna som stimulerande och givande och några uttrycker också en stor saknad över att inte få tillfälle att fortsätta en arbetsuppgift som man hade stor tilltro till. Vid båda institutionerna är familjearbetet en kärnfråga, det är ensamförsörjande mammor eller två föräldrar som ska återförenas med sina döttrar och söner och behandlingspersonalen arbetar mot detta mål – oftast med sig själv som kvinnliga respektive manliga rollmodeller. Men det händer också att man som behandlare får svårighet med de egna värderingarna i relation till föräldrar och barn. Det framkommer särskilt när frågor om etnicitet och värderingar lyfts fram.

Etnicitet – värderingar

Den etniska faktorn är endast en av flera faktorer som påverkar mötet mellan behandlarna av svenskt ursprung och mödrar, fäder och barn som kommer från andra länder. Hänsyn bör naturligtvis också tas till andra faktorer som kön, ålder, social bakgrund, religion, sexuell läggning och annat som positionerar människor i samhället. Wynetta Devore & Elfride Schlesinger (1999) understryker vikten av att vara etniskt-sensitivt medveten i mötet med andra. Det innebär inte att man ska söka etniska markörer hos den andre utan att man ska medvetandegöra sina egna värderingar och grunden för dem och samtidigt söka och visa förståelse för andra värderingar. De menar att grunden för ett etniskt-sensitivt arbete består av kunskap och förståelse för mänskligt beteende, värderingars föränderlighet och yrkesskicklighet. Det är också viktigt att ha förståelse för hur den etniska verkligheten påverkar individens vardag och livsomständigheter. Självkännedom inkluderande den egna etnicitetens betydelse och påverkan i mötet med den andre är av största betydelse i behandlingsarbetet med alla individer.

Vårt material tillåter inte någon diskussion av det mångkulturella behandlingsarbetet eftersom det vid intervjutillfällena

är få av de aktuella flickorna och pojkarna på institutionerna som kommer från invandrarfamiljer. Behandlingspersonalen tar inte självmant upp frågan om etnicitet på annat sätt än att det kan förekomma "kulturkrockar". Det är svårt att få en uppfattning om deras erfarenhet av att arbeta med familjer från andra kulturer och religioner. Men en av kvinnorna menar att det är viktigt att vara uppmärksam på värderingar och att detta kan vara ett tema som diskuteras vid planeringsdagar. Personaldagar och planeringsdagar är för båda institutionerna tillfällen till reflektioner kring olika frågor, inte minst då det gäller värderingar. I elevgruppen har det förekommit nynazistiska tankesätt och då tar man upp det till diskussion och enas om hur man ska hantera situationen.

En kvinna tycker att det är stor skillnad att arbeta med svenska barn och barn till invandrare, hon utgår från ett vi – dom perspektiv

dom har ju andra kulturer, dom ser olika på barnuppfostran /.../
dom kan visa sin kärlek på ett annorlunda sätt genom att straffa ut barnen /.../ ja, dom har en annan syn på livet och har en annan stil än vad vi har.

När intervjuaren inflikar att invandrare kan komma från många olika kulturer så svarar kvinnan "zigenare är nog jättesvårt att jobba med /.../ dom skiljer sig helt från alla andra kulturer" och så följer en beskrivning av barn som inte behöver gå i skolan och män som bestämmer. Sedan tillägger hon att de har för lite utbildning om de här frågorna. En annan kvinna berättar att det kan dyka upp rasistiska tankar, men inte mer än i andra grupper. En av de kvinnliga behandlarna tycker inte att det är någon skillnad att arbeta med svenska föräldrar eller de som kommer från andra länder. Men hon berättar om mammor som tycker att det är kvinnogöra att laga mat och tvätta och om en mamma som nästan blivit "chockad när hon fick smaka rulltårtan som hennes son hade bakat". Men det blev till slut en positiv upplevelse för såväl mamman som sonen.

Vid samtalen om etnicitet är det ofta stereotypa könsroller som framträder och behandlarna tar rollen som socialisations-agenter som överför goda normer i syfte att dessa ska inter-

naliseras av eleverna. En man berättar att de har haft invandrarpojkar som behandlat kvinnorna mycket illa och att det kan vara ett sätt att ta efter hur papporna behandlar deras mammor. Det ingår i jobbet att bli utsatt av eleverna men mannen tror att kvinnorna har svårare att ta det än den manliga personalen. Vid sådana tillfällen händer det att den manlige kollegan går in och pratar med pojkarna och ifrågasätter deras sätt mot den kvinnliga kollegan.

Det är alltså inte bara ålder och genus som behandlingspersonalen har att ta hänsyn till i dagens mångkulturella Sverige med sin heterogena befolkning. De måste också kunna förstå och hantera nya kulturella inslag i stället för att definiera dessa som sociala problem. Kamali (1999) menar att de ungdomar som befinner sig mellan familjens och samhällets värderingar måste hantera en komplex verklighet som tvingar dem att dela sin lojalitet, att kombinera två världar, med allt vad det innebär för en ung person mellan barndomen och vuxenlivet. Detta får naturligtvis konsekvenser för familjelivet i stort.

Kamali är kritisk mot det sociala arbetets ”traditionella vårdideologi och monokulturella arbetsmetoder” (ibid, s. 77) i bemötandet av ungdomar. Faktorer som är invandrarrelaterade t.ex. den sociokulturella segregationen, arbetslösheten eller bostadsmarginaliseringen påverkar familjerna och invandrarungdomarnas ”normala” handlingar som alltför ensidigt omdefinieras till ”sociala problem”. Behandlingstraditionerna är, enligt Kamali, utvecklade efter ”gammelsvenska förhållanden” (ibid, s. 77). I en senare artikel (2002) kritiserar Kamali det kulturessentialistiska sätt som invandrarungdomar möts av och problematiserar begreppet kulturkompetens, och förordar i stället begreppet ”socio-kulturell kompetens”, som inkluderar kunskap om invandrargruppers livsbetingelser utifrån olika perspektiv. Vi instämmer med Kamali som menar att ett postmodernistiskt tänkande går ut på att ifrågasätta de egna sanningarna i mötet med den andre och att se klienterna som ”medspelare och inte motspelare och acceptera att ingen har monopol på sanningen” (ibid, s. 15). Detta är i linje med Hilary Weaver (1999, s. 217) som emellertid använder begreppet ”cultural competence” vilket enligt henne innebär ”the ability to integrate cultural knowledge and sen-

sitivity with skills for a more effective and culturally appropriate helping process”. Liksom Kamali betonar Weaver, utifrån sin empiri, betydelsen av att granska sina egna värderingar för att kunna erbjuda klienterna kompetent behandling. Även Devore & Schlesinger (1996) som beskriver modeller för etniskt sensitivt arbete lyfter fram kravet på medvetenhet om de egna värderingarna som en viktig förståelsenivå i mötet med andra. I detta inkluderas insikten om den egna etniciteten och dess påverkan på den professionella praktiken.

Sammanfattningsvis

Yvonne Mørck (1998) säger i boken med den talande titeln *Bindestregs-Danskere* att kön och kultur är ett par som inte går att skilja åt. Både feministiska forskare och antropologer har påvisat att det är människor som skapar och förhandlar om betydelsen av kön, etnicitet och klass. *Dét, vi kalder mandligt och kvindeligt, er kulturelt og historisk konstrueret og defineret, og dét, man kommer til at anse for naturligt for de to køn, er derfor tids- og stedbestemt.* (ibid, s. 93). Mørck ifrågasätter också varför det är så utbrett att tänka på kvinnligt och manligt som något som essentialistiska kärnor i individerna. En fråga som får aktualitet i vår studie där liknande tankar om kön och kultur rör sig om behandlarna, om flickor och pojkar och om deras mammor och pappor.

Vi kan konstatera att ”föräldraskapandet” upptar en stor del av behandlingsarbetet. Flickorna och pojkarna ska bland annat lära sig att respektera gränser för sitt beteende men denna fostran gäller i hög grad även föräldrarna, men då handlar det om de behöver lära sig att sätta gränser för sina barn. Mötet med föräldrarna är präglad av en ganska stereotyp bild av mammor och pappor – kvinnor och män. En del mammors kompisskap med sina döttrar faller utanför den här ramen och blir därmed till en del oro för behandlarna och deras arbetsuppgift. Samtidigt vill vi betona det engagemang som man lägger ner på föräldrarna och den saknad som flickinstitutionen ger uttryck för när man inte hade möjlighet (på grund av en rad omorganisationer) att fortsätta det goda arbetet med föräldrarna som man utvecklat.

Behandlarnas roll som socialisationsagenter för både barn och föräldrar är uppenbar, men det finns ett flertal individuella variationer för den här pedagogiska arbetsuppgiften.

Av intervjuerna framgår att personaldagar ofta används för att diskutera och reflektera kring de placerade flickornas och pojkarnas situation och att detta kan ses som en ömsesidig handledning och tid för reflektion. Det verkar som värderingar av olika slag spelar en stor roll i dessa samtal, men det framgår inte om de har någon faktisk påverkan på det praktiska arbetet och dess utveckling av arbetsmetoderna. Vi menar att såväl genus som etnicitet är perspektivområden som behöver lyftas fram och tydliggöras i institutionsarbetet med flickor och pojkar och deras familjer.

Kapitel 7. Vård, behandling eller fostran?

Hur definieras arbetsuppgiften med barn och unga inom institutionsvården? Är behandlarnas främsta uppgift att fastställa och lösa de problem som föranlett institutionsplaceringen av den unga flickan eller pojken? Den uppfattningen har vi fått efter samtalen med behandlarna, men samtidigt kan vi konstatera att det finns en eklektisk och vid grund för arbetet.

Arbetet på ungdomsinstitution

Institutionsvård eller institutionsbehandling har stora variationer i sitt innehåll men också likheter som att den enskilde unge omhändertas och placeras i grupp tillsammans med andra ungdomar med liknande problem. Vid de två institutioner som vi undersökt är det helt olika problem som präglar ungdomarnas tillvaro, dessutom är behandlingsdiskurserna olika beroende på de ungas kön. I Andreassens forskningsöversikt (2003) konstateras inledningsvis att det finns såväl för- som nackdelar med institutionsplaceringar jämfört med andra åtgärder. Fördelarna anses vara den distans som ungdomar får till sina anhöriga och sin närmiljö och institutionspersonalens emotionella engagemang. En annan fördel är den strukturerade miljö som institutionen kan erbjuda, något som också våra intervjupersoner lägger stor vikt vid när det gäller beskrivningen av institutionsarbetet. Men det handlar också om kontroll i olika avseenden, personalen har kontroll av ungdomarna, men ungdomsgruppen kan motverka detta genom den gruppkontroll som ibland utvecklas av ungdomarna själva. Framväxten av subkulturer kan vara svår att kontrollera för personalen. I Claezon (2004) berättar tvångsomhändertagna ungdomar om drogkulturer som utvecklats inom institutioner eller om ungdomars ”samman-

svärjningar”, vars syfte varit att motarbeta personalen genom icke önskvärda beteenden. Men institutionsbehandling kan ta sig många olika former och Andreassen (2003) menar att det inte finns någon standard eller enhetlig form för behandlingen och att denna inte är utformad utifrån empiriska data om vad det är som fungerar. Det saknas studier som visar hur det gått för ungdomarna efter institutionsbehandlingens slut och därmed, menar Andreassen, går det inte heller att utvärdera behandlingen och eventuellt anpassa behandlingsprogrammen. Det är inte vår avsikt att på något sätt utvärdera de institutioner som vi besökt, men vi instämmer i att det behövs studier som vetenskapligt utvärderar behandlingens resultat.

Vi har undersökt innehållet i flickornas och pojkarnas institutionsvistelse speciellt ur ett könsperspektiv, men vi har även funderat på hur denna ska presenteras: är det behandling, vård eller rent av (moralisk) fostran? Fostran i så måtto att vi i intervjuerna mött moraliska aspekter på de unga t.ex. flickan som ska lära sig ett ”anständigt” beteende i mötet med män. De pedagogiska inslagen i behandlingen faller väl in i ett fostrande mönster där personalen visar på vad som är lämpligt eller olämpligt beteende.

Har ungdomarna och deras föräldrar någon form av delaktighet i utformningen av institutionernas behandlingsinnehåll? Är behandlingsarbetet inriktat på att ”lösa problem” för ungdomarna och deras familjer eller på att uppmuntra ungdomarnas återhämtningsförmåga och motståndskraft? Kan man identifiera skyddande faktorer hos ungdomarna och i så fall; hur tillvaratas dessa inom institutionsvården? Detta är frågor som vi inte till fullo kan besvara utifrån våra intervjuer med behandlarna, men där vi ändå fått en inblick i arbetet som utgör grund för våra tankar om behandling, vård och fostran. Samtliga begrepp associerar till något – ”problem” – som ska tillrättas i relation till flickan eller pojken eller familjen. Det finns emellertid fler sätt att se på behandlingen, vilket vi illustrerar med följande text.

Problemlösning eller befrämja återhämtningsförmåga

Inom det sociala arbetet, vare sig det gäller myndighetsutövande eller behandling har det under de senaste åren skett en perspektivförskjutning från betoningen av det negativa och traumatiska i individens/familjens livsomständigheter till en förstärkning av de tillgängliga möjligheterna och resurserna som finns på olika nivåer. Med andra ord kan man säga att det problemorienterade synsättet håller på att kompletteras med ett förhållningssätt som fokuserar på omgestaltning och positiva lösningar. Det senare är med McMillens (1999) begrepp ett ”strength perspective”. Det innebär *inte* att man bortser från ”problemen”, men de får i stället en mer perifer position i det förändringsarbete som gynnar den unges levnadsvillkor.

Det här synsättet kan illustreras utifrån olika begrepp som t.ex. *resilience*, *salutogent förhållningssätt*, *coping* eller *lösningfokuserad terapi*. I korthet kan de beskrivas enligt följande.

Resilience, salutogent förhållningssätt och coping

Resilience i betydelsen återhämtningsförmåga eller motståndskraft är ett begrepp som beskriver en serie egenskaper som gynnar en framgångsrik förändringsprocess och anpassning – trots risker i fråga om det egna beteendet eller i levnadsförhållanden i stort. Werner & Smith (1992, s. 202) menar att alla individer har kraft att förändras och att detta är en medfödd förmåga ”a self-rightning mechanism”. Resultatet av att uppmuntra och befrämja denna, ibland dolda förmåga, leder till resilience. Uppgiften (t.ex. för behandlingspersonal) innebär att man bör identifiera såväl risk- som skyddande faktorer och i huvudsak arbeta med de faktorer på olika nivåer (de individuella förmågorna, det nära nätverkets förmåga till stöd och det externa nätverket, vilket kan utgöras av skola eller andra sociala instanser som t.ex. socialtjänsten) som gynnar individens självkänsla, relationskompetens och tron på framtiden. Resilience är en pågående process som kräver tid och kraft och engagemang

från omgivningen. Det är en dynamisk process som Wolin & Wolin (1993) liknat vid ebb och flod.

Barn och ungdomar med återhämtningsförmåga beskrivs ofta som kompetenta inom olika områden, humoristiska och flexibla med gott självförtroende, de har ofta positiva relationer såväl till jämnåriga som till vuxna, en hög grad av samarbetsförmåga och emotionell stabilitet och en känsla av att ha kontroll snarare än att se sig som offer. Dessutom har de åtminstone en viktig vuxen som står dem nära och bryr sig om barnen och uppmuntrar dem i deras utveckling (Garbarino et al, 1992). Resilience i bemötandet av ungdomar med svåra upplevelser bakom sig eller med "sociala problem" innebär bland annat att lyfta fram de resurser som finns hos den unge och förstärka de faktorer som är effektiva för positiva förändringsmöjligheter, målet är att de ska bli *resilient children*.

Ett salutogent förhållningssätt är en modell som Antonovsky (1991) utvecklat och som fått stor spridning, inte minst inom det sociala arbetet i Sverige. Modellen fokuserar på hälsans ursprung eller på "det som fungerar". Antonovsky insåg att många människor klarar sig bra trots att de utsätts för hög stressbelastning och han sökte efter de faktorer som bidrar till att personer hanterar stress på ett positivt sätt och inte låter denna bli en negativ påverkan på livet. I sin modell har Antonovsky skapat begreppet "Sense of Coherence" som översätts med "känsla av sammanhang". I denna ingår tre komponenter: 1) Begriplighet, att begripa hur i vilken utsträckning inre och yttre stimuli är gripbara eller med andra ord hur information upplevs som ordnad och tydlig i stället för kaotisk och oförklarlig. 2) Hanterbarhet som handlar om att kunna möta utmaningar i stället för att känna sig som ett offer för omständigheterna. 3) Meningsfullhet som innebär delaktighet, att livet har en känslomässigt värdefull innebörd som det är värt att investera energi och engagemang i. Den senare är motivationskomponenten och därmed ett nödvändigt villkor för de andra två komponenterna. Höga värden på de tre komponenterna skapar en "känsla av sammanhang". Liksom när det gäller resilience är det en dynamisk känsla eller förmåga som rör sig på ett kontinuum, men som kan förstärkas med tiden.

Coping kan beskrivas som en anpassning till olika krav eller som ett sätt att hantera problem på – en utveckling av strategier för anpassning till olika situationer. Coping kan vara framgångsrik, men det förekommer också att individer hanterar sina livssituationer på sätt som är direkt destruktivt. Ofta används emellertid begreppet för att beskriva konstruktiva sätt att bete sig på eller att för att göra det bästa möjliga av svåra eller traumatiska situationer (se t.ex. Lazarus & Folkman, 1984). Coping relateras ofta till olika former av stress och uppträder i många former. Individens påverkan beror såväl på personliga egenskaper som på den sociala omgivningens förmåga att ge stöd. Coping är en komplex process med flera komponenter inkluderade allt från biologiska till inlärda sådana. Coping beskrivs också utifrån en medveten nivå och utifrån två copingfunktioner: en problemfokuserad och en som är känslfokuserad (Folkman & Lazarus, 1988). En komplett copingprocess omfattar båda funktionerna. Maddi & Kobasa (1989) har använt sig av begreppet ”hardiness” – härdighet – för att beskriva en egenskap som gynnar framgångsrik coping. Grunderna för denna egenskap finns i interaktionen mellan barn och föräldrar och ger samtidigt barnet dess syn på sig själv och på omvärlden. En känsla av engagemang, tron på den egna kontrollen och en känsla av att våga anta utmaningar är de komponenter som gemensamt bidrar till hardiness. Coping i behandlingssituationen kan innebära att man hjälper den unge att se resultatet av olika anpassningsstrategier och att visa på positiva valmöjligheter.

Lösningsfokuserad terapi

Den lösningsfokuserade korttidsterapin utvecklades av de Shazer och Kim Berg på 1980-talet. Klientens förändring grundas på konstruktiva lösningar i stället för att uppehålla sig vid de existerande problemen, vilka anses skymma sikten för framtidsmöjligheterna. Det innebär att hjälpa individen att se nya valmöjligheter t.ex. genom att ta reda på vad personen redan gör som fungerar i fråga om att hantera sin livssituation. Uppgiften för terapeuten är bland annat att ställa frågor om hur livet skulle

gestalta sig om problemen inte fanns, klientens svar ger stegvis en bild av det gemensamma målet för arbetet eller terapin. Grundprinciperna för den lösningsfokuserade terapin är, enligt Söderquist (2003, s. 21) 1) att inte laga det som inte är sönder, 2) om något fungerar – gör mer av det och 3) om det inte fungerar – gör något annorlunda.

Söderquist betonar också att man inom det lösningsfokuserade förhållningssättet är ytterst noggrann med att visa respekt och ödmjukhet inför klienten, att tro på klienten och på att klienten vet sina mål. Bemötandet mellan terapeuten och klienten är ständigt uppmärksammat.

Det lösningsfokuserade förhållningssättet har vuxit sig allt starkare inom det sociala arbetet i Sverige. I behandlingsavseende kan man sammanfattningsvis säga att det innebär att gemensamt med klienten frammana dennes resurser och styrka i lösningen av de problem som medfört att man befinner sig i behandling samt att koncentrera arbetet på förändring snarare än på hur problem uppstått. Fokus är inriktat på framtiden.

Att möta ungdomar "med problem"

Det är inte ovanligt att unga placerade flickor och pojkar möter sina behandlare med ett stort motstånd. De har flyttats hemifrån och placerats på en institution där behandlarna har "makt" att besluta om ungdomarnas dagliga tillvaro. Mötet mellan ungdomar och behandlare kan präglas av den här makten, i all synnerhet om de unga presenteras för olika lösningar av sina problem utan möjlighet till delaktighet. Då uppstår ett möte mellan behandlarna/subjekten och ungdomarna/objekten. Men mötet kan också utformas mellan de båda parterna som subjekt – subjekt. Intervjuade ungdomar med erfarenhet av tvångsplaceringar (Claezon, 2004) betonar vikten av att vara delaktiga i behandlingen, att bli lyssnade på och att bli sedda som individer. De konstaterar att de oftast blir kategoriserade som visst "problem" och behandlade därefter, vilket upplevs som kränkande. Att tro på den unges förmåga att själv bidra med alternativa lösningar och att uppmuntra och förstärka självkänslan är

något av de här presenterade teoriernas riktpunkter och överensstämmande med ungdomarnas önskemål.

Barn och ungdomar är både sårbara och motståndskraftiga. I olika åldrar förmår de att hantera svåra livsomständigheter på varierande sätt. Werners forskning (1989) om utsatta barn visar dessutom att flickor och pojkar reagerar på olika sätt och vid olika åldrar. Pojkar tenderar att vara mer sårbara när de utsätts för brister i omsorgen under sina första tio år, medan flickor är mer sårbara i tonåren. Det innebär att copingförmågan hos ungdomar varierar med ålder och genus. Därmed är det av vikt att ha ett könsperspektiv i förståelsen – och bemötandet – av flickors respektive pojkars strategier kring sin uppväxt och framtid och deras beteende vid den ”onaturliga” boendeform som institutionen utgör.

I intervjuerna med behandlarna belyses i hög grad de risker och problem som kan identifieras hos ungdomarna eller i deras familjer. Det är sällsynt att man uttrycker någon tveksamhet i fråga om behovet av placering i annat hem än det biologiska. Den bild som framträder visar på ett synsätt där institutionens kultur, av tradition, framstår som problemorienterad. Det är onekligen så att ungdomarna har placerats på institutionen med anledning av deras egna eller familjens tillkortakommanden och sannolikt vill personalen beskriva hur de arbetar för att ”lösa problemen”. När de tillfrågas om vilka resurser de ser hos flickorna eller pojkarna nämns begåvningar som teckning och musik, i skolan har deras förmåga till planering av skolarbetet och genomförandet av detta också uppmärksammas. Men en av behandlarna säger att pojkarna inte har så många positiva sidor ”det är väldigt lätt att tycka att dom är värdelösa och de tycker dom själva också ju”.

Risikfaktorer och skyddande faktorer

Hur de placerade ungdomarna lyckas omgestalta sina liv beror på många faktorer, men det är den ackumulerande summan av riskfaktorer respektive skyddande faktorer som avgör hur de klarar sig in i vuxenlivet. Dessa är inte statiska, de varierar över

tid och ingår i en dynamisk process där ibland riskerna i den unges liv överväger medan det vid andra tillfällen är de skyddande faktorerna som är i majoritet. Om pojkarna har dålig självkänsla och upplever sig som "värdelösa" blir det en utmaning och en nödvändighet för behandlingspersonalen att söka efter och identifiera skyddande faktorer och deras position i den unges liv. Ungdomarna kommer inte bort ifrån kränkande eller på andra sätt svårartade upplevelser under uppväxten, men med optimal hjälp kan de gå vidare med en positiv inställning till livet och till goda livsomständigheter. Av alla de barn och ungdomar som lever i en riskzon när det gäller framtida hälsa och utveckling, är det ändå minst 50 % som klarar sig mycket bra (Rutter, 1985, Rutter et al, 1990). Men det krävs att de får stöd från vuxna och att de, inte minst inom institutionsvården, uppmuntras och får hjälp med att upptäcka sina positiva förmågor. Det föregående citatet visar på behovet att lyfta fram deras möjlighet och positiva sidor. Det handlar också om att lära sig att leva upp till andras förväntningar, något som vi finner att behandlarna arbetar mycket med.

I bemötandet av barn och ungdomar är det således av betydelse att identifiera såväl de riskfaktorer eller sårbarhetsfaktorer som finns i den unges liv, men även de faktorer som verkar skyddande. Längre har riskfaktorerna varit i fokus för behandlingspersonalens arbete, men det finns en svängning inom barn- och ungdomsforskningen som visar på vikten av att uppmärksamma det som verkar skyddande för den enskilde individen (Ogden, 1996). Claezon (1996, 2004) har, i anslutning till forskningsprojekt om ungdomar med svåra livsförhållanden eller problematiska beteenden presenterat forskning om skyddande faktorer (protective factors) som kan bidra till att förstärka motståndskraften eller återhämtningsförmågan (resilience) hos den unge.

Riskfaktorer och skyddande faktorer kan identifieras på olika nivåer; individuellt, i det nära nätverket och i det externa eller professionella nätverket, som i den här studien utgörs av behandlingspersonalen. Men de bör också beaktas utifrån ett makroperspektiv, i det som bland annat Beck m.fl. (1994) benämner som modernitetens risksamhälle. Detta kräver en

särskild förmåga till handlingskompetens hos den enskilde individen som ställs inför en rad av val och alternativ som det inte går att värja sig mot. ”For risks tell us what should not be done but not what should be done” (ibid, s. 9). Konfrontationen med riskerna kräver reflexivitet kring den egna kompetensen. Kärvinen (2001) menar att det inte är tillräckligt med de traditionella professionella metoderna längre, förändringsprocessen pekar mot behovet av en ”reflexiv expertis”. Det blir uppenbart att ungdomarnas identitetsprocess också är kopplad till reflexiviteten och att behandlarnas roll är av stor, kanske till och med avgörande, betydelse, liksom deras definitioner (sociala konstruktioner) av risker, men framför allt av handlingsmöjligheter. I intervjuerna finns många exempel på engagerade behandlingsinsatser, men samtidigt saknas en medveten linje för arbetet med den unge, som ska vidare ut i ett annat samhällsklimat än det som behandlarna själva växte upp i. Det går inte längre att enbart arbeta efter det som en behandlare beskrev som ”hjärta och intuition”, Vikten av att ständigt uppdatera de egna värderingarna är uppenbar, inte minst gäller detta värderingar utifrån ett genusperspektiv.

Möjligheter och hopp

Robbie Gilligan (2001) har publicerat en ”resurs guide” för arbetet med barn och ungdomar som är placerade på institution eller i fosterhem. Inledningsvis skriver Gilligan (ibid, s. 1) “The main message of the book is one of hope: that the lives of children in the care system can be made better, even by little things, and that what we – social workers and carers do – can make a difference”. För att förmedla detta hopp behöver vi lära oss att upptäcka styrkor och förmågor hos ungdomarna och i deras sociala kontext. Ett pragmatiskt förhållningssätt för att erhålla en balans mellan problem/risker och resurser/möjligheter kan beskrivas i tre steg: den unges sårbarhet är oftast dokumenterad när hon kommer till institutionen, därför bör man närmare undersöka naturen av riskfaktorerna på olika nivåer. Därefter är den utmanande arbetsuppgiften att intro-

ducera och befrämja de skyddande faktorer som personalen kan finna hos den unge och i nätverket. I samband med detta kan den ”spegling” (Wolin & Wolin, 1993) som tidigare nämnts ha en avgörande roll. Om den unge möter en bild av sig själv som är präglad av problem eller om bilden snarare har fokus på de möjligheter och resurser som går att spåra till den enskilde individen. Ett annat begrepp från Wolin & Wolin är relevant i detta sammanhang: ”Reframing” eller med andra ord en omstrukturering av den unges bild av sig själv och sitt liv. Wolin & Wolin har framgångsrikt arbetat med ungdomar och deras slutsats är att det aldrig går att komma ifrån barndomens trauma och familjens problem, men de kan placeras i periferin och i stället bör ungdomens möjligheter lyftas fram och arbetet inriktas på att förstärka de goda resurserna hos individen och i hennes nätverk. Det är också möjligt att påverka den unges självbild så att hon inte fastnar i en offerfälla utan uppmanas att se möjligheterna och ”trotsa” ett deterministiskt tänkande. En av de kvinnliga behandlarna närmar sig detta synsätt när hon beskriver vikten av att möta flickorna med förståelse för deras svåra situation borta från familj och vänner, men hon menar att man måste ha en sund avvägning:

Man får inte gå in för mycket i det heller för då blir det ohanterligt för dem, alltså hur dåligt de egentligen mår. Man får vända det också.

Samma kvinna tycker att den lösningsfokuserade modellen är intressant och skulle vilja arbeta mer efter dess principer:

Vi jobbar ju väldigt mycket med det positiva/.../sedan hamnar man ju alltid i det här andra, det traditionella, på något vis.

”Det traditionella” behandlingsarbetet innebär, enligt denna utsaga, således ett förhållningssätt som är problemorienterat.

En önskvärd fokus tycks ändå vara inriktad på *resilience* – som återhämtningsförmåga eller motståndskraft. För detta krävs emellertid en klar strategi för arbetet om vad som bör göras och hur det ska iscensättas. Personalen på flickinstitutionen är enig om detta men i samtliga intervjuer finns en uppgiven ton när det gäller arbetsformerna, eftersom det skett flera omorganisationer

inom institutionen och dessa har även inneburit flera chefsbyten, som också inkluderat olika arbetssätt eller ”metoder”, allt efter den senaste chefens direktiv. På pojkinstitutionen säger en av de intervjuade att den behandlingsansvariga kvinnan håller på att läsa in sig på de här teorierna och att hon under personaldagar ska informera samtliga behandlare. Det låter som man håller på att utveckla en intern vidareutbildning.

Vid flickinstitutionen har man tidigare arbetat med flickornas familjer, framgångsrikt enligt utsagorna i intervjuerna, men omorganisationer har medfört att den arbetsuppgiften varit åsidosatt det senaste året. Personalen beklagar detta eftersom föräldraträffarna varit betydelsefulla, dels för föräldrarna själva och dels för deras döttrar. En av de kvinnliga behandlarna säger att de var *härliga sammankomster* som hon saknar mycket. Flickorna deltog inte, men de som för tillfället hade hemkunskap förberedde fiket till dessa träffar. Föräldrarna uppskattade sammankomsterna mycket, till den grad att de hade svårt att avsluta för att åka hem. Ibland hade en förälder ett enskilt samtal med en i personalen och deltog därefter i gruppmötet. Den kvinnliga behandlaren utbrister entusiastiskt om föräldraträffarna att ”jag blir eld och lågor”! Hennes syn på föräldrarna är nyanserad och hon säger att ”trasigheter kan se olika ut” och med många års erfarenhet av institutionsvård fastslår hon ”Det är ingen förälder utan att dom älskar sina barn utifrån sina resurser och möjligheter.” Därefter tillägger hon lite uppgivet att hon vill utveckla dessa föräldramöten, men som situationen ser ut för tillfället på institutionen så finns det inga möjligheter till detta. Det går inte att ta miste på den sorg som hon känner över att behöva ge upp en arbetsuppgift som varit såväl stimulerande som fruktbar.

Betydelsen av fortsatta relationer och kontakt med föräldrar och andra viktiga vuxna är en av de uppgifter som institutionspersonal bör lägga stor vikt på enligt Gilligan (2001) eftersom det sociala nätverket spelar stor roll vid utvecklandet av återhämtningsförmåga eller motståndskraft hos ungdomarna. Detta är ett synsätt som är väl integrerat i behandlingsarbetet, inte utifrån en teoretisk grund utan snarare en övertygelse baserad på praktiska och långvariga erfarenheter. De negativa relationer som kan finnas bör naturligtvis inte uppmuntras, men däremot

behöver den unge hjälp för att kunna leva vidare med erfarenheterna av dessa. Det har inte gått att identifiera en gemensam grund för hur detta ska genomföras inom behandlingens ramar.

Resilience kan också ses som en familjeföreteelse eller kraft. Enligt Hawley & De Haan (1996) kan det relateras till förmågor som medför att familjen kan bibehålla en jämvikt även i turbulenta krissituationer. Man lär sig hantera svårigheter och utvecklar en förmåga att återhämta sig efter påfrestningar av olika slag, ett handlings sätt med inverkan på såväl kort som lång sikt. Den personal som arbetat med föräldragrupperna på flickinstitutionen tycks ha arbetat intuitivt utifrån detta perspektiv.

Sammanfattningsvis

Det är uppenbart att en fruktbar institutionsvård ställer stora krav på den enskilde behandlaren, som ska vara ”förebild” för såväl ungdomarna som deras föräldrar och dessutom bidra till utvecklingen av ungdomarnas socialisation och relationsförmåga. En viktig förutsättning för arbetet är förstås att ha ett genomtänkt genusperspektiv men också att kunna förmedla möjligheter och hopp till de unga och deras familjer.

Kapitel 8. Avslutande kommentar

Vi har i vår undersökning av två ungdomsinstitutioner främst intresserat oss för hur behandlarnas föreställningar om kön påverkar dels organiseringen av behandlingsarbetet, dels sättet att kategorisera de intagna ungdomarna och deras problem. Vår forskningsmässiga utgångspunkt var och är fortfarande att behandlingsarbete är en praktik som formas mot bakgrund av en könsbunden föreställningsvärld och att både kön och sociala problem kan förstås som sociala konstruktioner. I de intervjuer vi gjort med behandlare har vi funnit stöd för att våra antaganden kan användas för att tolka olika sociala processer inom ungdomsvården.

Behandlingsarbetet med unga tillhandahåller onekligen många olika resurser och utvecklingsmöjligheter för både ungdomarna och deras familjer. Men behandlingsarbetet kan även beskrivas som en normalisering av ungdomarnas identiteter och livsstilar. Vi har i det sammanhanget velat peka på att de normaliseringsprocesser som återfinns i det sociala arbetet med ungdomar på institution utspelar sig mot bakgrund av en särskild normativitet. Vi menar att vissa aspekter av behandlingsarbetet blir begripligt först när det sätts i relation till antagandet att normaliteten är könad. I de samtal vi fört med behandlarna har det blivit tydligt att behandlingsarbetet styrs av en manlig norm och ett manligt förnuft.

Hur visar sig detta i det konkreta behandlingsarbetet? Vi menar att manliga värden och förhållningssätt etablerats som norm i organisationen och används som underlag för olika könade beskrivningar av både eleverna och det egna behandlingsarbetet. Detta leder bland annat till beskrivningar av pojkar som raka och okomplicerade, medan flickor uppfattas som manipulativa och intriganta. Av detta kan vi sluta oss till att socialt arbete med ungdomar på institution betyder olika saker för flickor och pojkar. De problematiseras och socialiseras i

relation till olika självbilder och identiteter, där pojkarna representerar det normala och flickorna det avvikande. Det faktum att organisationen genomsyras av en manlig normativitet kan också förklara den i vårt material utbredda uppfattningen att flickors problem är svårare att behandla än pojkars och att det är mer krävande att bedriva behandlingsarbete med flickor.

Bemötandet av de omhändertagna flickorna och pojkarna sker utifrån behandlarnas goda vilja och en önskan om att kunna hjälpa de unga och deras familjer. Men det är tydligt att behandlarnas varierande grad av utbildning inom det sociala arbetet, eller närliggande områden, leder till att behandlingsarbetet i hög grad vilar på skiftande kunskapsnivåer och omdömen. Vi har mött beskrivningar av ett positivt och välvilligt behandlingsarbete, men samtidigt en avsaknad av reflektioner kring de föreställningar som ligger till grund för behandlingsarbetet, inte minst de som grundar sig på kön. Det handlar om föreställningar eller antaganden om:

- ”problemet” som föregått beslutet om institutionsvård, dess upphov och karaktär
- den unga flickan respektive pojken och hennes/hans egenskaper, förmågor och karaktärsdrag
- föräldrar och det nära nätverket och deras förmåga till samarbete och stöd
- institutionens/behandlarnas kompetens och möjlighet att hjälpa
- och inte minst om könets betydelse som skillnadsskapare

Dessa föreställningar och konstruktioner av kön och sociala problem får lätt status av ”sanningar” som läggs till grund för behandlingsarbetet. Behandlarna har alltid tolkningsföreträde i utpekandet och definitionen av ungdomarnas problem. Det är en makt som sällan eller aldrig problematiseras i intervjuerna. I stället anammar man, ibland under tyst protest men också oreflekterat, den rådande diskursen inom organisationen. Den som kommer som ny medarbetare i behandlingskollektivet tar till sig det gängse diskursiva förhållningssättet och lägger detta till grund för det egna behandlingsarbetet.

Vi har i rapporten visat på att det finns särskilda könsbestämda normer som styr uppfattningen om kvinnligt och manligt. Dessa normer påverkar både den arbetsdelning som återfinns i behandlingsarbetet och sättet på vilket behandlarna beskriver flickors och pojkars problem. Den könade arbetsdelningen visar sig bland annat när de manliga behandlarna tar hand om upprätthållandet av det institutionella regelverket, vilket ibland kan kräva fysiskt våld eller hot om detta, medan kvinnorna tar omsorg om de intagnas känslor. Inte sällan beskrivs flickornas problem som allvarligare än pojkarnas, där de förras ofta kläds i en psykologisk-psykiatrisk språkdräkt.

Mot bakgrund av de iakttagelser vi gjort, baserade på våra intervjuer med behandlarna, drar vi slutsatsen att behandlingsarbetet vid de studerade institutionerna bidrar till upprätthållandet av könsroller av ett mycket traditionellt snitt. Detta problematiseras sällan utan blir taget för givet och innebär följaktligen att man sällan skiftar perspektiv i sitt seende på den egna rollen och dess betydelse för den unges utveckling. Med ett mer reflekterat könsperspektiv på behandlingen skulle nya möjligheter öppna sig för såväl flickorna och pojkarna som behandlingsarbetet. Sannolikt är skillnaderna mellan flickor och pojkar små om man jämför med den variation som finns inom respektive könskategori.

Kategoriseringen av flickornas och pojkarnas problem och identiteter är ett utslag av behandlarnas makt som kan få vittgående konsekvenser för ungdomarna. Vår tidigare forskningserfarenhet har visat att flickor och pojkar motsätter sig denna kategorisering som i själva verket fråntar dem deras egen identitet. De hävdar bestämt sin individualitet och möter därför makten med en motmakt som kan vara nog så svår att hantera även för den mest skickliga behandlare. Vi har förstått att man, i det svåra behandlingsarbetet, verkligen försöker förstå och se den unga person man har framför sig som en individ med en egen identitet. Men organiseringen av arbetet leder trots allt till en kategorisering som smyger sig in i själva mötet mellan den unga institutionsplacerade individen och den äldre behandlaren.

Gränssättningen, som ofta nämns som ett redskap i arbetet, är en del av det som den unge upplever som makt eller disciplin.

Mötet mellan behandlaren och den unga flickan eller pojken resulterar då i ett möte mellan ett subjekt och ett objekt. Den unga blir ett "objekt" som ska socialiseras in i en normalitet som faller inom ramen för vad som förväntas av flickor respektive pojkar. Om man som behandlare utgår från ett traditionellt könsrollstänkande och samtidigt kategoriserar den unge utifrån detta bortser man från dagens samhälle där det finns en mångfald av former för femininiteter och maskuliniteter. Vi har, i vår rapport, inte fokuserat särskilt på klassfrågorna som givetvis är av stor betydelse i institutionsvården. Men de nämnda mönstren är förstås också relaterade till klass och etnicitet. Det är ytterligare faktorer som ställer stora krav på behandlarnas kunskap och inlevelseförmåga.

Vid sidan om personens identitet omfattar begreppet kön även sexualitet. Denna är viktig att lyfta fram i det här sammanhanget eftersom den utgör en grundläggande komponent i skapandet av olika könsskillnader, könsinnebörder och köns-hierarkier. Men det rör sig inte om vilken sexualitet som helst. Vi har sett hur olika könsidentiteter inom ungdomsvården artikuleras och produceras inom ramen för en heterosexuell norm. Både flickor och pojkar socialiseras och tränas i relation till en självklar och oproblematiserad heteronormativitet. De ungdomar som uppfattar sig som homo- eller bisexuella riskerar därmed att känna sig både avvikande och främmande inför sig själva och behandlarna.

En slutsats vi kan dra av vår studie är att behandlarna är bärare av en könad föreställningsvärld som får viktiga konsekvenser för sättet på vilket flickor och pojkar behandlas och hur deras problem och identiteter konstrueras. Vi menar att behandlarna och ungdomarna som individer förvandlas till en plats för produktion och vidmakthållande av traditionella könsroller och heterosexualiteten som norm.

Samtidigt vill vi, avslutningsvis, säga att vi har stor respekt för de svårigheter som behandlarna står inför i arbetet med flickor och pojkar inom institutionsvården. Det är ett grannlaga arbete som kräver en vittomfattande kunskap om individen i dagens föränderliga samhälle, om de varierande villkor som förekommer för olika personer – av olika kön, klass och etnicitet. Det är inte

vår avsikt att rikta kritik mot ett arbete som vi fått ta del av via behandlarna. Däremot vill vi, just utifrån deras utsagor reflektera kring det könade arbetet med flickor och pojkar och dess konsekvenser. Med dessa reflektioner vill vi lyfta fram ett köns-teoretiskt perspektiv på behandlingen och uppmärksamma den del av behandlingsarbetet som onekligen har en stor utvecklings-potential och som kan leda till ett bättre omhändertagande av de unga.

Källförteckning

- Acker, J (1992). Gendered Institutions. From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*, vol. 21, (5), s. 565.
- Alvesson, Mats & Billing, Yvonne Due (1997). *Understanding Gender and Organizations*. London: Sage.
- Andersson, C (1995). *Marias barn – om ungdomars väg in i missbruk av alkohol och droger*. Malmö: Sober.
- Andersson, B (1997). Ett §12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården. *Research Reports*, 1997:1. Lund: Sociologiska institutionen.
- Andreassen, Tore (2003). *Institutionsbehandling av ungdomar. Vad säger forskningen?* Stockholm: Förlagshuset Gothia.
- Antonovsky, Anton (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- de Beauvoir, Simone (1973). *Det andra könet*. Stockholm: Awe/Gebers.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Blumer, Herbert (1971). Social Problems as Collective Behavior. *Social Problems*, vol. 18, s. 298–307.
- Burgess, Robert G. (1991). The Unstructured Interview as Conversation. I: R G Burgess (red. *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, s. 107–111. London: Routledge.
- Butler, Judith (1999). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Bergsten, Birgitta (1997). *Det moderna föräldraskapet – en studie av familj och kön i förändring*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Claezon, Ingrid (1996). *Mot alla odds. Barn till narkotikamisbrukare berättar om sin uppväxt*. Stockholm: Mareld.
- Claezon, Ingrid (2004). *Tvångsomhändertaganden. Ur tonåringars, anföräldras och socialsekreterares perspektiv*. Stockholm: Mareld.

- Dahlgren, Anita & Claezon, Ingrid (1997). *Nya föräldrar – Om kompisföräldraskap, auktoritet och ambivalens*. Lund university: Department of Sociology. Research Report 1997:4.
- Devore, Wynetta & Schlesinger, Elfride (1999). *Ethnic-Sensitive Social Work Practice*. Fifth Edition. Needham Heights, MA.: Allyn & Bacon.
- Ekenstam, Claes (1998). "En historia om manlig gråt." I.C. Ekenstam (red.) *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Ericsson, Kjersti (1997). *Drift og dyd. Kontrollen av jenter på femtallet*. Oslo: Pax.
- Ettorre, Elisabeth (1992). *Women and substance abuse*. London: Macmillan.
- Fahlgren, S. (1999). *Det sociala livets drama och dess manus. Diskursanalys, kön och sociala avvikelser*. Umeå universitet. Institutionen för socialt arbete. Nr 29, 1999. (akad.avh.)
- Folkman, Susan & Lazarus, R.S. (1988). The Relationship Between Coping and Emotion: Implications for Theory and Research. *Social Science and Medicine*. Vol. 26, No 3, 309–317.
- Fontana, Andrea & Frey, James H. (1994). "Interviewing: The Art of Science." I.N.K. Denzin och Y.S. Lincoln *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Foucault, Michel (1979). *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin.
- Garbarino, J., Dubrow, N., Kostelny, K., & Pardo, C. (1992). *Children in Danger. Coping with the Consequences of Community Violence*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Gergen, Kenneth J. (1997). *Realities and Relationships. Sounding in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gilligan, Robbie (1998). Enhancing the resilience of children and young people in public care by mentoring their talents and interests. *Child and Family Social Work* 1998, pp. 187–196.
- Gilligan, Robbie (2001). *Promoting Resilience. A resource guide on working with children in the care system*. London: British Agencies for Adoption and Fostering.
- Hall, Christopher (1997). *Social Work as Narrative. Storytelling and persuasion in professional texts*. Aldershot: Ashgate.

- Hamreby, Kerstin (2005). *Flickor och pojkar i den sociala barnvården. Föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå universitet, Studier i socialt arbete nr 43. (Akad. Avh.)
- Hancock, Philip & Tyler, Melissa (2000). "Working bodies." I.P. Hancock m.fl. *The Body, culture and society*. Buckingham: Open University Press.
- Hasenfeld, Yeheskel (1983). *Human Service Organizations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Hawley, D.R. & DeHaan, L. (1996). Toward a Definition of Family Resilience: Integrating Life-Span and Family Perspectives. *Family Process*. 35, p. 283–298.
- Hilte, M. och L. Laanemets (2000). Berättelser om missbruk och vård. Om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram. Meddelanden från Socialhögskolan, 2000:1. Lund: Socialhögskolan.
- Hirdman, Y (1985). "Kvinnostategier för makt." I *Makt och kön*, Delegationen för jämställdhetsforskning, rapport nr 2.
- Hirdman, Yvonne (2003). *Genus – om det stabila föränderliga former*. Stockholm: Liber.
- Hochschild, Arlie (1983). *The Managed Heart*. Berkeley, C.A: University of California Press.
- Holmberg, Carin (1996). *Det kallas manshat. En bok om feminism*. Göteborg: Anamma.
- Holme, I.M. & Solvang, B.K. (1997). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Holstein James A. & Gubrium, Jaber F. (2000). *The Self We Live By. Narrative Identity in a Postmodern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Kamali, Masoud (1999). *Varken familjen eller samhället. En studie av invandrarungdomars attityder till det svenska samhället*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Kamali, Masoud (2002). *Kulturkompetens i socialt arbete. Om socialarbetarens och klientens kulturella bakgrund*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Kolfjord, Ingela (2003). *Kvinnors drogbruk och lagbrott. Positionella och kontextuella strategier i en våldsrelaterad vardag*. Lund: Bokbox förlag.

- Kolfjord, Ingela (2004). Offerskapandets problematik. *Retfærd. Nordiske juridiske tidsskrift*. 27 årgång, 2004 nr 2.
- Kullberg, Christian (2000). *Gender and Social Work*. Research on gender differences in the treatment of clients in welfare institutions. Opublicerat manus.
- Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsinterjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lander, Ingrid (2003). *Den flygande maran. En studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Avhandlingsserie nr 11.
- Lazarus, R.S. & Folkman, Susan (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Levin, C. (1998). *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*. Lund: Arkiv.
- Lipsky, Michael (1980). *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Service*. New York: Russell Sage.
- Magnusson, Eva (2000). "Studier av konsistens och föränderlighet I könsinnebörder." I H Haavind (red.) *Kön och tolkning. Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- McMillen, J.C. (1999). Better for It: How people benefit from Adversity. *Social Work*. volume 44, Number 5, September 1999.
- Merriam, Sharan B. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Moore, Henrietta (1994). *The cultural Constitution of Gender. I: The Polity Reader in Gender Studies*, s. 14–2. Polity Press: Cambridge.
- Morén, S. (1996) *Förändringens gestalt. Om villkoren för mänskligt bistånd*. Stockholm: Publica.
- Morén, Stefan (1996). *Att utvärdera socialt arbete*. Stockholm: Publica.
- Mørck, Yvonne (1998). *Bindestregs-Danskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Köpenhamn: Forlaget Sosiologi.
- Nilsson Motevasel, Ingrid (2000). *Män, kvinnor & omsorg. En studie av omsorg som begrepp och handling i mans- och kvinnodominerade yrken*. Socialhögskolan, Lunds universitet. Meddelanden från Socialhögskolan 2000:5.

- Ogden, T. (1996). Trenger barnevernet egen forskning? *Norges Barnevern*. 3/4.
- Pateman, Carole (1994). "The Disorder of Women". I *The Polity Reader in Gender Studies*. London: Polity Press.
- Pearson, Geoffrey (1975). *The Deviant Imagination. Psychiatry, Social Work and Social Change*. New York: Holmes & Meier.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the Face of Adversity. Protective Factors and Resistance to Psychiatric Disorder. *British Journal of Psychiatry*. 147:598-611.
- Rutter, M., Quinton, D. & Hill, J. (1990). Adult outcome of institution-reared children: Males and females compared. I: Robins, L.N. & Rutter, M. (Ed) *Straight and devious pathways from childhood to adulthood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, Joan W (1999). Gender as a Useful Category of Historical Analysis. I: R. Parker och P. Aggleton, *Culture, Society and Sexuality*. s. 57–76. London: UCL Press.
- Schlytter, A. (1999) *Kön och juridik i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Schlytter, A. (2000). Kvinnokroppen som text. *Socialvetenskaplig tidskrift*. Årgång 7, nr 1–2.
- de Shazer, Steve (1994). *Spel med Skillnad. Grundläggande idéer bakom den lösningfokuserade korttidsterapin*. Stockholm: Mareld.
- Skeggs, B. (1997). Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön. Göteborg: Daidalos.
- Sunesson, Sune (1992). Problem och problematiseringar. *Nordisk Socialt Arbeid*, 2, s. 57–69.
- Swärd, Hans (2003). *Mångenstädes svårt vanartad...Om problemen med det uppväxande släktet*. Floda: Zenon.
- Söderquist, Martin (2003). *Framgångsberättelser. Erfarenheter från terapi och vardagsliv*. Stockholm: Mareld.
- Thorne, Barrie (2002). *Gender Play*. Buckingham: Open University Press.
- Weaver, Hilary (1999). Indigenous People and the Social Work Profession: Defining Culturally Competent Services. *Social Work*. Volume 44. Number 3/May 1999. 217–225.

- Werner, E.E. (1989). Vulnerability and Resiliency: A Longitudinal Perspective. In: Brambring, M. Lösel, F. & Skowronek, H. (Ed) *Children at Risk: Assessment, Longitudinal Research, and Intervention*. New York: Walter de Gruyter
- Werner, Emmy & Smith, Ruth (1992). *Overcoming the Odds. High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca: Cornell University Press.
- Witz, Anne & Marshall, Barbara L. (2004). "The masculinity of the social: towards a politics of interrogation". In: I.B.L. Marshall & A. Witz *Engendering the social*. Birkshire: Open University Press.
- Wolin, S.J. & Wolin, S. (1994). *The Resilient Self. How Survivors of Troubled Families Rise Above Adversity*. New York: Villard Books.

Metod och urval

Undersökningens uppläggning

När vi började planera för vår undersökning av ungdomsvården och behandlarnas perspektiv på ungdomarna och det egna behandlingsarbetet diskuterade vi även studiens uppläggning. Vi bestämde oss ganska snart, mot bakgrund av de frågor studien ställde, för en kvalitativ fallstudie. Vi tog fasta på Merriams (1994) beskrivning av fallstudien som en undersökning av en specifik företeelse som t.ex. en institution eller en social grupp. Det kvalitativa inslaget bestod i vår strävan att upptäcka och skapa förståelse för olika föreställningar och förhållningssätt bland behandlarna. Vi strävade efter det Cronbach (i Merriam) kallar "tolkning i kontext".

Intervjun är den bästa tekniken för att erhålla den kunskap som vi eftersöker och som präglas såväl av tolkningen av den diskursiva kontexten som de individuella attityderna. Det ger också intervjupersonen möjlighet att utveckla sina reflektioner kring könsperspektivet som en referensram för arbetet. Våra intervjuer har haft karaktären av samtal där behandlarens berättelse är kärnan, men där vi också kunnat ställa följdfrågor.

Undersökningens genomförande

Mot bakgrund av frågornas karaktär och studiens uppläggning föll det sig ganska naturligt att välja den kvalitativa intervjun som datainsamlingsmetod. Denna intervjutyp bygger på teman snarare än standardiserade frågor och slutna svarsalternativ. Vi övervägde även deltagande observationer för att skapa ett fylligare underlag för våra tolkningar. Men det lät sig inte göras

med tanke på de begränsade ekonomiska medel vi hade till vårt förfogande.

Den kvalitativa intervjun vilar på samtalets grund och möjliggör beskrivningar som har bredd och djup, vilket saknas i den strukturerade intervjun. En annan fördel med den kvalitativa intervjun är att den är känslig för olika personliga uppfattningar och innebörder. Fontana och Fontana och Frey (1994) menar att den ostrukturerade intervjun är väl lämpad för att förstå mänskligt beteende utan att på förhand ha bestämt en särskild kategorisering av undersökningsföremålet. Ett annat väsentligt kännetecken är etableringen av en människa-till-människa-relation mellan intervjuare och intervjuad som bygger på ambitionen att förstå snarare än att förklara.

Den ostrukturerade intervjun är, menar Burgess (1991), en typ av konversation. På ytan ger intervjun intrycket av att vara ostrukturerad, men det finns en ram inom vilken samtalet utspelar sig. Intervjuaren stimulerar intervjupersonen att berätta om de erfarenheter och attityder som är relevanta för studien och uppmuntrar vederbörande att tala naturligt och fritt om sina erfarenheter. Det innebär att intervjuaren måste ha förståelse och sympati för intervjupersonernas redogörelser, dvs. ha en känsla för intervjupersonernas kultur. Därför bör intervjuaren vara bekant med de olika betydelser som kan tillskrivas en särskild situation. Burgess menar vidare att oberoende hur frågorna ställs i intervju så måste intervjupersonen få berätta med sina egna ord utan att bli styrda av intervjuaren.

Vi har utfört intervjuerna enskilt för att skapa en så naturlig samtalssituation som möjligt. Med tanke på att studien bygger på ett uttalat genusperspektiv var det av stor vikt att vi fick möjlighet att intervjua personer av båda könen och därmed kunna kontrollera eventuell könsbias i materialet. Alla intervjuer har spelats in på band.

Analys av intervjuerna

Analysen av de transkriberade intervjuerna har skett gemensamt och vi ser en fördel med att vi representerar var sitt kön och därmed bibehåller könspektivet även i analysarbete. Målet för analysen är att beskriva personalens föreställningsvärld sett i relation till ungdomarnas problem och institutionens behandlingsarbete och sedan utifrån en särskild teoretisk tolkningsram analysera denna.

Vår strävan är att analys och tolkningsnivå ska sträcka sig förbi det deskriptiva samtidigt som de ursprungliga frågeställningarna ska besvaras. Merriam (1994) menar att kategorier kan utvecklas via intuitiva processer i bearbetningen men att det också krävs systematisk styrning utifrån syfte och frågeställningar samt forskarens vetenskapliga inriktning och kunskap. Vi har sökt efter regelbundenheter och företeelser som återkommer, men även varit öppna för den information som går isär (den empiri som ”spretar” är ofta av intresse). Detta är i enlighet med Skeggs (1999) som menar att man bör uppmärksamma motsägelser och skillnader och hur dessa hålls samman samt även vara uppmärksam på motsägelser mellan diskurs och praktik.

I vår egenskap som kvinnliga respektive manlig forskare bär vi på både likheter och skillnader i våra kunskaper samt i våra tidigare erfarenheter. Båda har vi lång erfarenhet av forskning och utbildning i socialt arbete och därmed en god förförståelse av den praktik som vi studerar. Men vi är samtidigt medvetna om våra respektive positioner som forskare, det som Skeggs (1999) benämner forskarens positionsbestämning och som består av vår egen historia, kön, ålder, sexualitet, utbildning m.m. och att vi har en plats i de sociala och kulturella relationer vi studerar. Vetandet förmedlas alltså genom de diskurser som vi har tillgång till för att förstå och tolka våra erfarenheter – med andra ord, genom vårt kulturella kapital. Vi är övertygade om att dessa likheter och skillnader mellan oss har bidragit till en fylligare analys än om vi genomfört den var för sig.

Det finns flera fördelar med den kvalitativa intervjun med den dras samtidigt med en rad olika tillkortakommanden. Kvale

(1997) pekar bland annat på att den alltför mycket förlitar sig på subjektiva intryck och sunt förnuft och att den är öppen för många olika tolkningar. Vi har försökt kompensera den subjektiva slagsidan med att jämföra med andra liknande studier och föra in analytiska redskap som utvecklats i relation till mer generella och strukturella förhållanden. Ett annan möjlig brist ligger i det faktum att varje intervjuperson bara intervjuades vid ett intervjutillfälle som varade mellan 1–2 timmar. Kvalitén i intervjumaterialet hade förmodligen ökat om intervjuerna hade följts upp vid ett annat tillfälle.

Urval

Vi skickade introduktionsbrev till några ungdomsinstitutioner och ringde därefter upp för att fråga om de var intresserade av att delta i studien. De institutioner vi vände oss till är så kallade SiS-institutioner, de har alltså Statens institutionsstyrelse som huvudman. Föreståndarna från två medelstora flick- och pojkinstitutioner inbjöd oss att delta i personalmöten för att presentera den tilltänkta studien och för att ge information till personalen, som också fick tillfälle att ställa frågor till oss. Därefter meddelades att det fanns ett stort intresse av att delta och att vi var välkomna att boka tider för samtalsintervjuerna. Båda institutionerna ligger i södra Sverige.

Vardera ungdomsinstitutionen består av en personal på ungefär 10–15 personer, kvinnor och män med varierande erfarenhet och utbildning. Intervjudeltagarna är behandlare som är specialister på flickor respektive pojkar. En del av dem har tidigare arbetat på respektive institution när eleverna bestod av både flickor och pojkar i gemensam vård. Behandlarna intervjuades enskilt i samtal som ägde rum på respektive institution. Totalt har 20 behandlare (11 kvinnliga och 9 manliga) intervjuats: på flickinstitutionen 7 kvinnliga och 3 manliga behandlare och på pojkinstitutionen 4 kvinnliga och 6 manliga behandlare. Av dessa är två föreståndare.

Forskningsetiska överväganden

Studien har genomförts i enlighet med HSFR:s forskningsetiska principer. Det innebär bland annat att forskningskravet har vägts mot individskyddet. Det senare innebär att de intervjuade fått information om studiens uppläggning, syfte och genomförande samt om de rådande villkoren för deltagarna, att de själv avgör om de vill medverka eller om de vill avbryta sitt deltagande, att de blir förvissade om vår sekretess. Det är möjligt att de två institutionerna kan identifieras, men däremot har vi i rapporteringen tagit hänsyn till att de enskilda deltagarna inte utelämnas. Detta trots att ingen har begärt anonymitet. Av etiska och forskningsetiska skäl har vi valt att utesluta sådan information som vi bedömt som särskilt känslig.